

Rapport 2013:20

Länsstyrelsen
Stockholm

STOCKHOLM 2014

Full fart framåt!

Till regeringen

Stockholm – full fart framåt är den tredje av en serie årliga rapporter från Länsstyrelsen om läget i Stockholmsregionen. Rapporten ska ses som ett komplement till de formaliserade redovisningar myndigheten gör i sin verksamhet.

Rapporten visar att det går fortsatt bra för Stockholm. Och det behöver det göra om det också ska gå bra för Sverige. Men den sätter även fingret på en rad mycket stora utmaningar, varav flera är globala.

Regionen konkurrerar inte med övriga Sverige utan behöver hävda sig mot övriga världens metropoler, till exempel när det gäller att attrahera företag, forskning och kompetens. På samma sätt är näringslivets utveckling i Stockholmsregionen helt beroende av tillgången till kompetent arbetskraft. Det kräver god tillgång till bostäder som i sin tur förutsätter en kapacitetsstark infrastruktur och ett välfungerande utbildningssystem. Även en framgångsrik näringslivsutveckling förutsätter en infrastruktur som håller måttet, inte minst när det gäller den internationella tillgängligheten via Stockholm–Arlanda.

Regionen har med detta som utgångspunkt identifierat fem avgörande utvecklingsområden som alla kräver olika mått av både statligt, regionalt och lokalt agerande:

Bostäder: Större hänsyn behöver tas till sambandet mellan bostadsbyggande och infrastruktursatsningar som en förutsättning för ett dynamiskt näringsliv och en välfungerande arbetsmarknad. Flexibla lösningar för ett ökat utbud av studentboenden, en översyn av områden för riksintressen och dess påverkan på bostadsbyggandet och bullerregler anpassade för en växande storstad är viktiga frågor.

Infrastruktur: 2010–2021 genomförs trafikinfrastruktursatsningar på nära 100 miljarder kronor i Stockholmsregionen. Trots det kommer regionen, enligt studier från Trafikanalys, att ha fler flaskhalsar 2030 än i dag. Ska befolkningsökningen kunna mötas, klimatförändringar kunna motverkas och attraktionskraften klara den globala konkurrensen behövs det fortsatt stora infrastrukturinvesteringar i länet. Det är därför glädjande att regeringen och regionens aktörer nu träffat en överenskommelse om utbyggnad av tunnelbanan som innefattar Nacka, Barkarby, Haga- och Arenastaden tillsammans med 78 000 nya bostäder.

Klimat och energi: Snabb befolkningsutveckling i kombination med stark tillväxt ställer stora krav på ökade insatser för att målen om begränsade klimatpåverkande utsläpp ska nås. Vattenkvalitet och Mälarens framtid är viktiga frågor som behöver ytterligare uppmärksamhet där bland annat finansieringen av ombyggnaden av Slussen är avgörande.

Innovationskraft: Stockholm är idag en internationellt konkurrenskraftig region inom innovationsområdet och jämförelser med andra regioner faller ofta ut till Stockholms fördel. För att ytterligare stärka vår position behöver arbetet intensifieras. Det är mot den bakgrunden som regionen under 2012 – i brett partnerskap – tog fram en regional innovationsstrategi. Visionen är att vara världens mest innovationsdrivna ekonomi år 2025. Vi är nu redo att omsätta strategin i konkreta handlingar genom fem handlingsprogram som presenterades tidigare under hösten.

Regionen är i dag centrum för två av Sveriges internationellt mest framgångsrika kunskapsområden: informations- och kommunikationsteknik (IKT) och life science. Life science är under omdaning och för

att säkra Sveriges konkurrens- och attraktionskraft på den globala marknaden formuleras en nationell agenda för forskning och innovation: Sverige som internationellt centrum för life science (SILS).

En annan strategisk satsning med tydlig bäring på Stockholmsregionen är SciLifeLab som under 2013 blivit ett nationellt vetenskapligt center för storskalig forskning inom biovetenskap, medicin och miljö. Centret kommer att vara en unik resurs för forskare i Sverige och utomlands.

Dessa satsningar – tillsammans med satsningen på Swetox i Södertälje – kommer att stärka Sveriges och Stockholms förutsättningar att även fortsättningsvis ha en internationellt framskjuten position inom life science.

Arbetsmarknad och kompetensförsörjning:

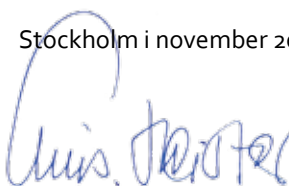
I konkurrensen med andra ledande regioner i världen behöver Stockholmsregionen kunna erbjuda kompetens av hög klass. Men utvecklingen går mot växande kompetensbrist, både när det gäller akademiker och yrkesutbildade. Regionen behöver tilldelas platser inom de högre utbildningarna som motsvarar befolkningstillväxten. Regionens ökande behov av yrkeshögskoleplatser behöver också tillgodoses. I båda fallen är teknikutbildning och vård och omsorg särskilt viktiga.

Till Stockholms län kommer fler människor med utländsk bakgrund än till varje annan del av Sverige. Det understryker regionens öppenhet, och vi välkomnar detta. Men det kräver att nationella, regionala och lokala insatser samspelar bättre än i dag, inte minst när det gäller matchningen mellan invandrades kompetens, undervisning i svenska och arbetsmarknadens behov. Genom att dels satsa på projekt som ökar kvinnors delaktighet på arbetsmarknaden, dels satsa på mångfaldsarbete hos arbetsgivarna möter regionen problemet från flera håll och hittills gjorda erfarenheter pekar på att enkelhet och snabbhet behöver prioriteras vid flyktmottagande.

De fem utvecklingsområdena har bland annat varit en del av det analysmaterial som ligger till grund för regionens prioriteringar inför strukturfondsperioden 2014–2020. Regionen är samlad och genom strukturfondsprogrammen ges regionen ett större utrymme att arbeta med att stärka förutsättningarna för tillväxt och utveckling. Regeringen behöver möta detta med en tillväxtpolitik som är anpassad för en huvudstadsregion i internationell toppklass.

Stockholm – full fart framåt är först och främst tänkt som Länsstyrelsens redovisning till regeringen om läget i länet. Den är emellertid också en beskrivning för andra parter om de stora utmaningar och förväntningar som vi gemensamt behöver möta.

Stockholm i november 2013

Chris Heister
Landshövding

Inledning

Stockholmsregionen är Sveriges huvudstadsregion och motor. Här bor drygt en femtedel av Sveriges befolkning och här skapas en tredjedel av Sveriges ekonomi. Här finns landets främsta kunskapscentra. Här finns en dagbefolkning från landets samtliga 290 kommuner och en nattbefolkning från 189 av världens länder.

Stockholm är Sveriges enda metropol. Men regionen är betydligt mer än bara en av världens storstäder: skog, odlad mark och betesängar omger huvudstaden som samtidigt är en del av världens största skärgård med över 30 000 öar. Ingen annanstans i Sverige finns motsvarande mångfald och styrka och stockholmarna trivs med sina liv.

Stockholmare trivs

En nyligen genomförd medborgarundersökning¹ visar att

- Över 90 procent av invånarna är nöjda med det liv de lever
- Över 90 procent trivs både med sitt arbete och sitt boende
- Invånarna ser ljus på den egna ekonomin, är miljömedvetna och positiva till mångkultur

vilket ytterligare indikerar att det går bra för Stockholm.

Det går bra för Stockholm, men det finns områden att förbättra

Samma undersökning visar också att

- 20 procent upplever sig trångbodda
- 50 procent upplever buller, luftföroreningar och trafiksituationen i den offentliga miljön som ett bekymmer
- 26 procent upplever att deras jobb inte motsvarar deras utbildning vilket ytterligare stärker behovet att arbeta med regionens fem utmaningar.

Stark innovationskraft

Stockholms län är Sveriges mest utvecklingskraftiga region. Enligt internationella bedömningar ligger

Stockholmsregionen i topp i Europa. Hit flyttar människor från hela Sverige och övriga världen med nya kunskaper. I dag bor närmare 2,2 miljoner människor i Stockholms län och länet växer med över 35 000 personer per år samtidigt som det geografiska närområdet växer i takt med förbättrade transportmöjligheter.

Stockholmsregionen strävar efter att vara ett centrum för världsledande forskning. Universitet och kunskapsintensiva industrier har här de bästa utvecklingsmöjligheterna. Regionens universitet stärker successivt sina positioner internationellt. Karolinska Institutet, Stockholms universitet och Kungliga Tekniska högskolan är tillsammans den tionde starkaste universitetsmiljön i världen, utanför USA. Livsvetenskaperna – trots AstraZenecas nedläggning av forskningsenheten i Södertälje – och informationsteknologin är två av regionens styrkeområden som mycket påtagligt bidrar till regionens attraktions- och konkurrenskraft.

Samhällsplanering som håller

Transportsystemets effektivitet och tillförlitlighet är av central betydelse för fortsatt tillväxt och social sammanhållning. Det gäller såväl kommunikationsmöjligheterna till och från Stockholmsregionen som möjligheterna att effektivt röra sig inom regionen. Hur trafiken ordnas i Stockholmsregionen får också stora konsekvenser för landet som helhet. Fungerar transporterna väl i Stockholm betyder det, enbart

¹ Länsstyrelsen i Stockholms län, Medborgarundersökning 2013

genom regionens storlek, också att stora delar av transportsystemet i Sverige gör det. Under de kommande tio åren satsas nära 100 miljarder på vägar och järnvägar, trots detta bedömer Trafikanalys att flaskhalsarna kommer att vara fler år 2030. Storsatsning på infrastruktur är en investering i regionens framtid, men också en avgörande insats för miljön.

Inflyttningen till länet är snabb. En väl fungerande bostadsmarknad är av avgörande betydelse för Stockholmsregionens fortsatta tillväxt. För länet gäller det att förbereda för en befolkningsökning på upp till en halv miljon personer fram till år 2030, kanske ännu fler. Det ställer krav på mer än en kvarts miljon nya bostäder. Utbyggnaden av nya bostadsområden behöver samplaneras med kollektivtrafik för att undvika att nya stadsdelar i huvudsak blir biltrafikförsörjda. Lyckas samhället samlokalisera bostäder och infrastruktur blir det miljömässiga fördelar. Kraven på energieffektivitet i nybyggda bostäder har höjts. Enligt EU ska alla nyproducerade bostäder vara betydligt energisnålare och till stor del använda förnyelsebar energi år 2020. Nya bostäder behöver också lokaliseras och utformas så att de klarar ett förändrat klimat med exempelvis höjd vattennivå som följd.

Stockholms län är en av Europas mest framgångsrika regioner

- Svarar för 49 procent av Sveriges totala befolkningsökning
- Står för 30 procent av landets BNP
- Har 34 procent av Sveriges nyföretagande
- Har Sveriges högsta sysselsättningsgrad
- Är den mest kunskapsintensiva region utanför USA
- Har 19 universitet och högskolor (17 fr.o.m. 1 januari 2014)

Foto: Christina Fagergren

Världens mest innovationsdrivna ekonomi 2025

Världen är i ständig förändring och allt fler regioner konkurrerar om att nå förädlingskedjans topp, utveckla sina styrkeområden och addera till redan befintliga styrkor. Mycket av detta handlar om regionernas förmåga att förnya sig och stärka sin innovationskraft. Stockholm är redan idag en internationellt konkurrenskraftig region och jämförelser med andra regioner faller ofta ut till Stockholms fördel. Men för att ytterligare stärka vår position behöver arbetet intensifieras. Det är mot den bakgrunden som regionen under 2012 tog fram en regional innovationsstrategi. Arbetet bedrevs i ett brett partnerskap.

Strategins vision är att vara världens mest innovationsdrivna ekonomi år 2025. För att nå dit är det flera områden kring vilka arbetet behöver stärkas. Inriktningen på detta arbete preciseras i de fem handlingsprogram som presenterades under hösten 2013;

- **Forsknings- och innovationsinfrastruktur**
Forskningsinfrastrukturen ska också bli innovationsinfrastruktur. Den forskningsinfrastruktur som finns i regionen ska utnyttjas bättre och små och medelstora företag ska veta hur resurserna kan användas. Öppna data ska systematiseras för att möjliggöra innovationer och nya lösningar.
- **Innovationsupphandling**
Årligen görs upphandlingar för runt 500 miljarder kronor. Innovationsupphandling ska användas för att stimulera till innovation och nytänkande. Konkreta verktyg tas fram till kommuner och landsting, bland annat en metodhandbok som kan användas vid innovationsupphandling.
- **Kapitalförsörjning**
Brist på kapital är alltför ofta ett hinder för att små företag ska kunna växa. Stockholmsregionens möjligheter att arbeta med riskvilligt kapital ska förstärkas. Samarbeten mellan näringsliv och offentliga aktörer ska utvecklas,

liksom nya sätt för företag att få tillgång till kapital i tidiga skeden.

- **Tvärvetenskap**
De stora samhällsutmaningarna – åldrande befolkning, klimat och energi, hållbar stadsutveckling – kräver att flera kunskapsområden bidrar med lösningarna. Det tvärvetenskapliga samarbetet ska stimuleras. Ett första steg var skapandet av OpenLab, som ska bidra med lösningar till frågor om en växande hållbar stad. Ett världsledande program för rörlighet mellan akademi och näringsliv ska utvecklas.
- **En globalt attraktiv Stockholmsregion**
Stockholmsregionen ska vara ett självklart och attraktivt val för utländska experter, studenter och entreprenörer. Ett samlat erbjudande från näringsliv, akademi och offentliga aktörer utvecklas, som gör att man väljer Stockholmsregionen att bo och verka i.

Sammantaget innehåller handlingsprogrammen ett 40-tal åtgärder som regionen förbinder sig att genomföra. Kring vissa åtgärder är arbetet redan påbörjat medan arbetet med andra åtgärder ligger i startgroparna. Genom att tillsammans identifiera vad som bör och ska genomföras har regionens förbättrat sina förutsättningar att bli världens mest innovationsdrivna ekonomi år 2025.

Forskning
föder innova-
tioner som ger
affärer.

Stora strategiska satsningar inom Life science

Stockholm har en lång historia som en framstående life science-region. Därför var Astra Zenecas beslut att lägga ner sin forskningsenhet i Södertälje ett hårt slag för Sverige och Stockholm. Samtidigt pågår ett flertal satsningar inom life science. Det nya området Hagastaden – med ambitionen att bli världens främsta miljö för verksamhet inom life science – beräknas till exempel stå klart 2025 med 5 000 nya bostäder och 36 000 arbetsplatser. Arbetet pågår för fullt. Under hösten invigdes Karolinska institutets nya aula och under året togs även det första spadtaget för Biomedicum som kommer bli en unik samlingspunkt för gränsöverskridande forskning där experimentell forskning från skilda discipliner samlas.

Horisont 2020 – en möjlig finansieringskälla att stärka regionens innovationskapacitet

”Horisont 2020” är EU:s nya ramprogram för forskning och innovation. Det nya programmet kommer att löpa under 2014–2020 och har en total budget på runt 70 miljarder euro. Det finns en uttalad ambition

Horizon 2020 fokuserar på tre delar utifrån de huvudprioriteringar som antagits inom ramen för Europa 2020-strategin:

- Spetskompetens
- Industriellt ledarskap
- Samhälleliga utmaningar

om att öka det industriella deltagandet (särskilt för små och medelstora företag) genom regelförenklningar och ett tydligare fokus på innovation. Näringslivets deltagande har tidigare varit lågt, inte bara i Sverige utan i hela EU.

Mot bakgrund av programmets budgetomfattning finns det goda förutsättningar att attrahera betydande medel till det regionala näringslivet och forskningsinstitutioner för att därigenom stärka regionens innovationskapacitet och förbättra förutsättningar för forskning.

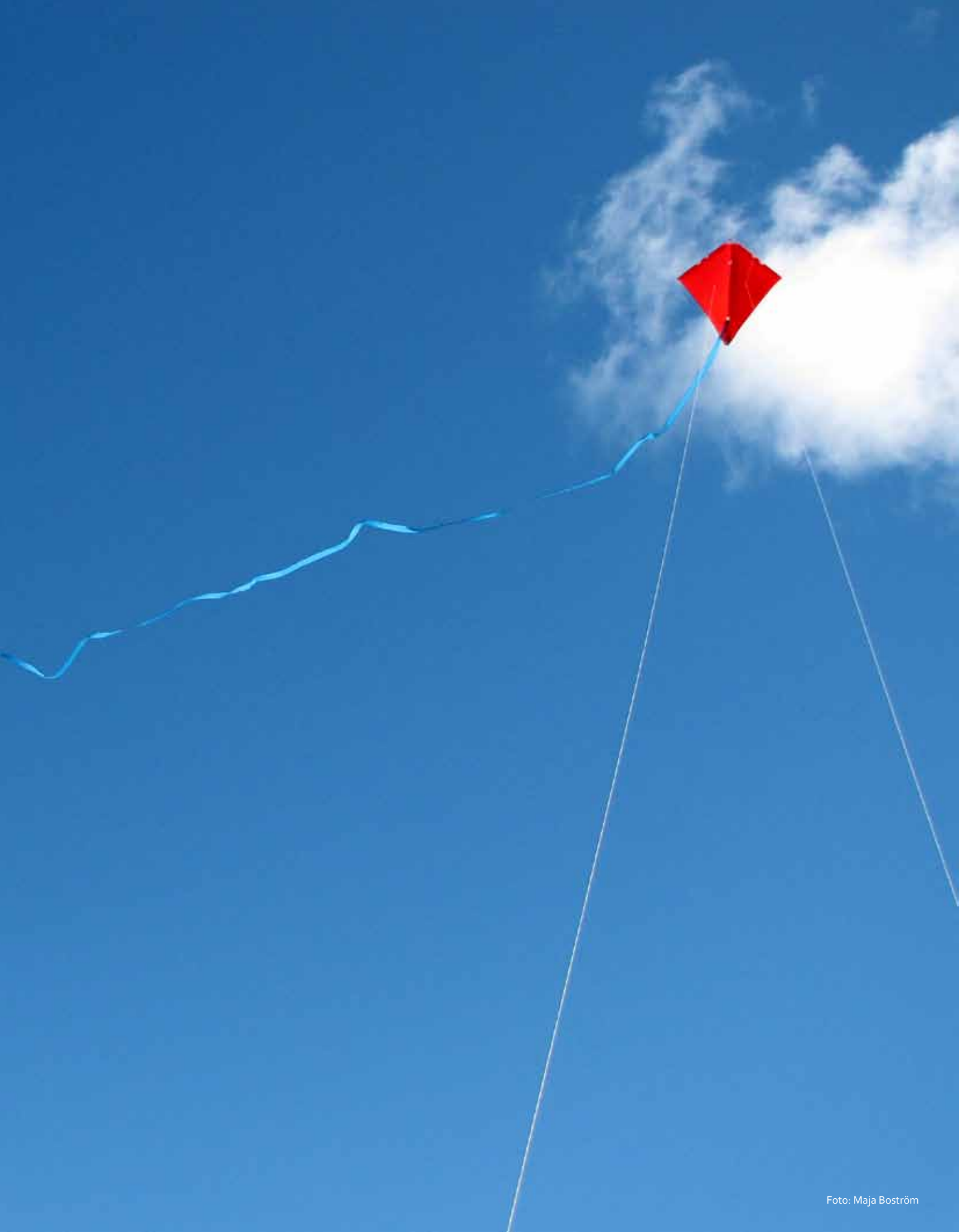
Miljötekniksektorn på frammarsch

Vid sidan av etablerade kluster och styrkeområden som life science och informations- och kommunikationsteknik (IKT) finns det ett antal kandidater som på sikt kan få samma betydelse. Till dessa hör till exempel miljötekniksektorn. Det finns en hög koncentration av företag i regionen som utvecklar avancerad miljöteknik och som – om de inte redan gjort det – har goda möjligheter att nå globala marknader. Uppskattningsvis fanns det knappt 13 000 sysselsatta inom miljötekniksektorn (2011) i Stockholms län.

Inom ramen för strukturfondsprogrammen ges även utrymme till att arbeta med stadsutveckling och regionens urbana miljöer, där miljöteknik är en viktig del. Stockholm har byggt upp en stark kunskapsbas genom ett antal framgångsrika stadsutvecklingsprojekt (Hammarby Sjöstad och Norra Djurgårdsstaden) som bör kunna användas för att stärka stadsutvecklingsinsatser i både socioekonomiskt svaga områden och andra urbana miljöer.

Miljötekniksektorn präglas dock av stark konkurrens och höga utvecklingskostnaderna varför finansieringsfrågan och tillgång till olika test- och demonstrationsanläggningar är av stor betydelse för företagen för att utveckla sin produkt och verksamhet. Båda dessa faktorer är identifierade som flaskhalsar (inte bara för miljötekniksektorn) i till exempel regionens innovationsstrategi och i regionens strukturfondsprogram vilket ökar möjligheter att möta dessa utmaningar.

Plattformer som Stockholm Cleantech är av stor betydelse eftersom det ger företagen möjligheter att utbyta erfarenheter, undersöka samarbetsmöjligheter och få stöd för att nå ut på globala marknader.

Ett näringsliv på framkant

Huvudstadsregionen spelar en avgörande betydelse för Sveriges samlade konkurrenskraft, välfärd och förnyelseförmåga. Här är dynamiken som störst, med ett högt nyföretagande och internationellt konkurrenskraftiga företag. I internationella jämförelser kring faktorer som utbildningsnivå, förnyelseförmåga och förädlingsvärde står sig regionen väl.

Omkring 28 procent av alla små och medelstora företag med innovationsverksamhet finns i Stockholmsregionen, vilket är klart högst av samtliga regioner. Därutöver har Stockholm även flest andel företag med innovationsverksamhet (66 procent, se diagram 1) av totala antalet företag i regionen. En oroande utveckling är dock att FoU-investeringar i förhållande till bruttoregionprodukten har en vikande trend.

En av regionens främsta konkurrensfördelar jämfört med andra innovationsdrivna ekonomier är regionens rika förekomst av så kallade kunskapsintensiva tjänsteföretag (KIBS). Förutom deras betydelse för sysselsättningen svarar de också för en väsentlig del av regionens förädlingsvärde. Företagens främsta förtjänst är förutom värdeskapandet också deras bidrag till innovation och förnyelse då de genom

samverkan och utbyten med andra företag, kunder samt lärosäten, skapar lärprocesser som ökar innovationskraften i regionen. Fungerade metoder och modeller får därmed lättare spridning. Denna process attraherar såväl större företag som huvudkontor och även andra branschrelaterade företag. Särskilt utmärkande för Stockholmsregionen är det stora antalet kunskapsintensiva tjänsteföretag som finns knutna till industriproduktionen inom IKT och life science.

Kompetensförsörjningen inom till exempel tekniskt specialiserade branscher är emellertid en utmaning för såväl företagsinriktade tjänsteföretagen inom KIBS-sektorn som produktionsföretag som Ericsson. De prognoser som tagits fram visar att efterfrågan på exempelvis ingenjörer kommer att överstiga

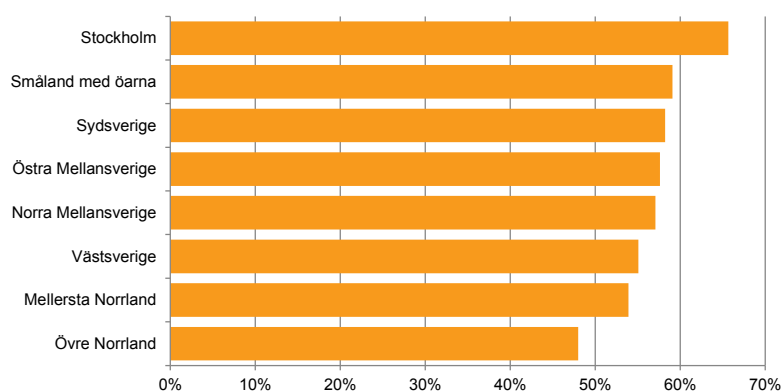

Diagram 1: Andel små och medelstora företag med innovationsverksamhet, Nuts 2. Källa: SCB

Tabell 1: Största företagen, sett till antal anställda, i Stockholms län. Källa: SCB

Företag	Antal anställda
Ericsson	10 600
Scania	8 600
Skandinaviska Enskilda Banken	6 600
NCC	6 500
Posten Meddelande	5 400

framtidens tillgång. En av regionens största utmaningar handlar således om hur kompetensförsörjningen på kort och lång sikt kan stärkas i dessa branscher. Att antalet högskoleplatser kommer att minska de kommande åren rimmar således illa med de behov som finns.

Fokus är att få fler växande företag

Nyföretagande har ökat trendmässigt. Att öka företagandet är viktigt för regionens förnyelseförmåga och konkurrenskraft. Under 2012 uppgick antalet nystartade företag till drygt 21 000, och under 2000-talet har nästan 40 000 fler företag skapats i Stockholms-regionen än i Skåne och Västra Götaland tillsammans. Samtidigt finns det analyser som pekar på att andelen företag som förmår växa inte når sin fulla potential. En del av detta kan förklaras av marknadsmisslyckande på riskkapitalmarknaden, särskilt i tidiga skeden där investerarnas fokus har förskjutits från tidiga till senare skeden där riskerna är lägre och tiden till avkastning kortare. För en innovationsdriven region som Stockholm är detta en fråga av stor vikt. Det kommer bland annat till uttryck i regionens innovationsstrategi där kapitalförsörjning i tidiga skeden är ett av fem utpekade fokusområden.

Foto: Christina Fagergren

En robust arbetsmarknad

Antalet sysselsatta i Stockholms län räknas till 1 150 000, varav drygt 250 000 är utrikes födda. Sysselsättningens fördelningen över näringsgrenarna skiljer sig från övriga riket. Industrin står för en liten del av arbetsmarknaden medan finansiell verksamhet och företagstjänster står för en betydligt större andel än i övriga län. Regionens arbetsmarknad lockar även personer utanför länet. 95 000 bor i ett annat län men pendlar till Stockholm för att arbeta. Den största inpendlingen sker från Uppsala och Södermanland. Ericsson och Scania är regionens största privata arbetsgivare. Omkring två tredjedelar har sina arbetsplatser i Stockholm, Solna eller Södertälje.

2012 var ett förhållandevis svagt år på arbetsmarknaden. Trots det ökade antalet sysselsatta i Stockholmsregionen med knappt 15 000 personer. Regionen svarade därmed för knappt hälften av rikets samlade sysselsättningsökning. Andelen sysselsatta (15–74 år) är markant högre i Stockholms län jämfört med övriga län. Ett viktigt bidrag till regionens höga andel är Stockholm stad där sysselsättningen är högre än i övriga länet. Precis som i övriga riket har även männen högre sysselsättning än kvinnor och utrikes födda – särskilt kvinnor – har ett lägre deltagande än inrikes födda.

Det är få länder och regioner i Europa som kan mäta sig med länets höga sysselsättning,

se diagram 2. Det är särskilt kvinnornas höga sysselsättning som skiljer sig från många andra länder. Även om regionen har en lägre arbetslöshet än EU-genomsnittet så finns det ett flertal regioner i exempelvis Tyskland och Österrike med en lägre arbetslöshet. Däremot har Stockholm (tillsammans med Mellersta Norrland) den lägsta andelen långtidsarbetslösa.

Demografiska förändringar

Stockholm har en förhållandevis ung befolkning, men även här ökar antalet och andelen äldre. För att bibehålla kvoten mellan de som arbetar och de som står utanför arbetsmarknaden (pensionärer, arbetslösa med flera) behöver andelen sysselsatta öka. Till de grupper där många i dagsläget inte arbetar hör framförallt unga och utrikes födda. Inom gruppen utrikes födda är dessutom skillnaderna mellan kvinnor och män påtagligt större än bland inrikes födda. För att öka den totala sysselsättningsnivån och antalet arbetade timmar är det mot dessa grupper – där utrymmet till förbättring är störst – som de offentliga insatserna bör koncentreras. En tydlig

Tabell 2: Andel sysselsatta (15–74 år) i Stockholms län, 2012. Källa: SCB/AKU

Grupper	Alla procent	Kvinnor procent	Män procent
Alla	69,7	67,5	71,8
Inrikes födda	71,6	70,3	72,9
Utrikes födda	63,9	59,6	68,5

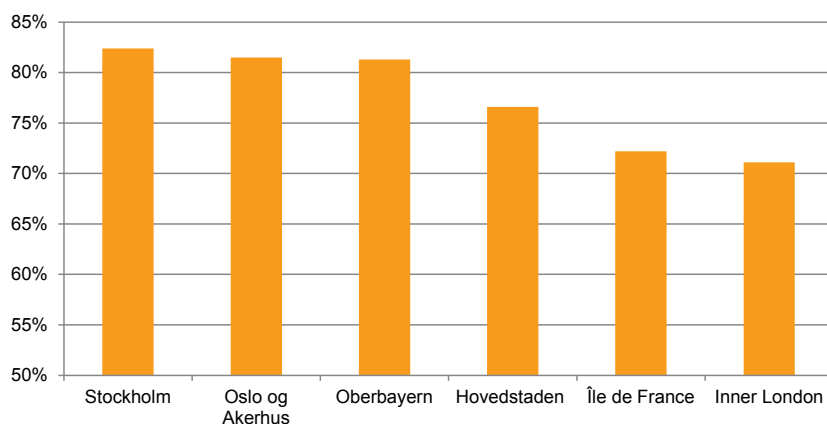

Diagram 2: Andel sysselsatta (20–64 år) i några av Europas regioner (NUTS 2), 2012.
Källa: Eurostat/LFS

utveckling under 2000-talet är att sysselsättningen ökat bland dem som är 65 år eller äldre.

Utbildning och matchning

Nyckeln till att få ett arbete är utbildning. Andelen sysselsatta bland personer med någon form av eftergymnasial utbildning är drygt 20 procentenheter högre än bland personer med enbart en förgymnasial utbildning. Den negativa trenden i Stockholm där mer än var tionde elev lämnar grundskolan utan fullständiga betyg behöver brytas.

Stockholms näringsliv har ett högt kunskapsinnehåll. Kompetensförsörjning får inte bli ett hinder för företagens utveckling och tillväxt. Mot den bakgrunden är det oroande att antalet högskoleplatser väntas minska framöver.

Antalet högskoleplatser i länet kommer att minska de kommande åren. Det ligger inte i linje med näringslivets och arbetsmarknadens behov.

Det finns även indikationer på att matchningen på arbetsmarknaden i Sverige blivit sämre sedan finanskrisen. Trots att antalet arbetslösa i länet uppgår till drygt 81 000 (2012) så råder det arbetskraftsbrist i vissa delar av näringslivet. I Stockholm kommer det år 2020 att råda (ännu större) brist på till exempel högskoleingenjörer, lärare och vårdpersonal.

Hög andel ungdomar arbetslösa, men många är studerande

Arbetslösheten bland ungdomar (15–24 år) är markant högre än bland andra åldersgrupper. Samtidigt bör en rak jämförelse med andra åldersgrupper ske med viss försiktighet. En stor andel – omkring hälften – av de arbetslösa ungdomarna är heltidsstuderande på gymnasiet eller i en annan utbildningsform. Vidare är ungdomarnas arbetslöshetsperioder kortare än för andra åldersgrupper. Under 2012 var den genomsnittliga (pågående) arbetslöshetsperioden nästan fyra gånger längre bland personer äldre än 25 år jämfört med ungdomar.

Invandring och integration – en framtidsfråga

Invandringen och inflyttning från andra delar av landet är av stor betydelse för Stockholms utveckling. Såväl de som invandrar och de som flyttar in från andra delar av Sverige har en åldersmässigt ung profil och är därmed viktiga för den framtida kompetensförsörjningen. Det är de regioner som förmår ta tillvara olikheter som uppvisar den starkaste dynamiken. Länet har unika förutsättningar genom den mångfald som innevånare från 189 olika födelseländer innebär.

Inflyttning

Varje år flyttar 30 000–35 000 personer till länet från annat land och 35 000–40 000 personer flyttar in från andra delar av Sverige. Invandrarna är generellt sett yngre än genomsnittsbefolkningen och bidrar därför positivt till arbetskraftsutbudet.

Befolkningsprognoser visar, framför allt på grund av en åldrande befolkning och därpå följande stora pensionsavgångar, att länet inte skulle klara arbetskraftsförsörjningen utan invandringen. I en globaliserad värld konkurrerar länet om arbetskraften med resten av Europa och en förutsättning att klara arbetskraftsförsörjningen inom de närmste 10–20 åren är bland annat att vi har effektiva system för de nyanländas etablering på arbetsmarknaden.

Drygt 470 000 eller 22 procent av länets befolkning är födda utomlands. Vid sidan av Sverige är Finland, följt av Irak de vanligaste födelseländerna. Personer

födda i Finland har dock minskat under en längre tid, medan födelseländer som till exempel Kina, Afghanistan, Pakistan och Rumänien har blivit allt vanligare under senare år.

Inflyttning från utlandet är så mycket mer än flyktingmottagning

Den största andelen av de som flyttar in från utlandet består av återvändande svenskar (39 procent) följt av så kallade anknytningar (30 procent). Flyktingmottagningen är den minsta kategorin och svarar för drygt 5 procent vartill kommer drygt 2 procent anhöriga till flyktingar.

Nyanlända

En mindre andel (7,6 procent) av de nyanlända från utlandet består av flyktinginvandring och deras anhöriga där förutsättningarna för etablering i samhället kan variera kraftigt. Det är fortfarande en

Tabell 3.

Födelseregion	Antal
Norden	67 587
EU28 exkl. Norden	100 112
NAFTA (USA, Kanada och Mexico)	8 814
Afrika	51 047
Syd- o Centralamerika	36 520
Asien	148 896
Övriga	58 950

Tabell 4.

Vanligaste födelseländerna	Antal
Finland	54 633
Irak	39 847
Polen	28 302
Iran	25 005
Turkiet	22 028
Chile	14 523
Tyskland	12 111

	Man	Kvinna	Totalt
Arbete och studerande, ej EU/EES-medborgare	2 761	963	3 724
Tillstånd EU/EES-medborgare	2 564	2 047	4 611
Anknytningar, ej EU/EES-medborgare	4 077	5 791	9 868
Varav anhöriga till flyktingar	306	438	744
Flyktingar m.fl.	1 055	705	1 760
Övriga tillstånd, ej EU/EES-medborgare	136	189	325
Utan beslut	6 754	6 002	12 756
Totalt	17 347	15 697	33 044

Tabell 5: Grund för bosättning 2012. Kategorin "Utan beslut" består huvudsakligen av personer med permanent uppehållsrätt som exempelvis återvändande svenska medborgare. Källa: SCB

stark koncentration av flyktingar till vissa kommuner i länet, till exempel Södertälje kommun som under 2012 tog emot 18 procent av alla flyktingar i länet. Koncentrationen av flyktingar till enskilda kommuner skapar stora svårigheter i att organisera ett bra och effektivt mottagande. En annan konsekvens är att de nyanlända får svårt att etablera fungerande kontaktnät med arbetsliv och det civila samhället i stort om de flesta boende i ett område är nyanlända och arbetslösa. Ett jämnare mottagande över länet är nödvändigt för att fler ska få möjligheter till en snabb integration och etablering. Trots det stora mottagandet i vissa kommuner har länet i sin helhet under flera år haft en relativt låg andel av det totala flyktingmottagandet i landet men det utvecklingsarbete som pågått för att öka kapaciteten i länet har gett resultat och andelen har ökat något för 2012 och förväntas öka ytterligare under 2013.

Integration på arbetsmarknaden

Arbetslösheten är nästan tre gånger så stor hos den utrikesfödda befolkningen jämfört med den inrikes födda i länet. Även sysselsättningsgraden är lägre hos den utrikesfödda befolkningen. Allvarligast är läget för utrikesfödda kvinnor som har betydligt lägre sysselsättningsgrad än männen. Både för samhället och för individen är situationen oroande. Ett växande utanförskap i vissa stadsdelar skapar social oro, samtidigt som behovet av arbetskraft är stort. Det är nödvändigt att länet bättre tar tillvara alla utrikesföddas kompetenser och färdigheter på ett effektivt sätt så att de ges möjlighet till en snabb etablering i det svenska samhället.

Genom att dels satsa på projekt som ökar kvinnors delaktighet på arbetsmarknaden, dels satsa på

mångfaldsarbete hos arbetsgivarna möter regionen problemet från flera håll. Inom arbetsmarknadsrådet som är en regional samverkan inom arbetsmarknads- och kompetensförsörjningsfrågor har utrikesfödda lyfts fram som en särskilt prioriterad grupp.

Utvecklandet av såväl nya yrkesinriktade svensk-kurser, bland annat Sfx-IT och Sfinx (ingenjörer), och nya former för svenskundervisning för korttids-utbildade är andra insatser som syftar till att dels öka integrationen på arbetsmarknaden och dels möta regionens kompetensförsörjningsbehov.

Integration på arbetsmarknaden där födelseland inte spelar roll för anställning är en central fråga för Stockholms-regionens utveckling.

Allt fler ensamkommande barn och unga

De kanske allra största utmaningen när det gäller etableringen av nyanlända handlar om studier och boende för länets växande skara ensamkommande barn och ungdomar inför. Antalet asylsökande ensamkommande barn i Sverige har ökat under de senaste åren, från 400 barn år 2005 till 3 600 under 2012.

Majoriteten är pojkar i 15–17-årsåldern från Afghanistan men antalet barn från andra länder ökar kontinuerligt. Konflikten i Syrien samt sekundära förflyttningar av ensamkommande barn från Nordafrika och Eritrea som befunnit sig i södra Europa, har lett till en bredare sammansatt grupp. Mycket talar för att antalet ensamkommande barn kommer att öka ytterligare under 2013 och 2014. Under 2012

har det skett en procentuellt stor ökning av ensamkommande barn från Algeriet, Marocko, Syrien och Albanien. Detta har sammantaget fått till följd att andelen beviljade uppehållstillstånd har gått ned från cirka 75 procent under 2011 till 64 procent under 2012.

Av de 2 207 ensamkommande barn som beviljades uppehållstillstånd 2012 togs 313 emot i Stockholms län. Länets andel om 14 procent var betydligt lägre än förväntat och regionen har under innevarande år utökat kapaciteten till att ta emot cirka 500 barn per år. Utöver detta har länet tre stora ankomstkommuner, Solna, Sigtuna och Stockholms stad, med ett transitansvar på cirka 800 barn per år.

Enligt riksdagsbeslut ges Migrationsverket från den januari 2014 ökade möjligheter att anvisa asylsökande ensamkommande barn till en kommun som ska ordna boende till barnet. Den nya lagen innebär att verket har fått utvidgade möjligheter att anvisa ensamkommande barn till samtliga kommuner, oavsett om kommunen har en överenskommelse om att tillhandahålla asylplatser eller inte och oavsett om sådan plats är ledig eller inte. I Stockholms län har samtliga kommuner ett mottagande av ensamkommande barn, men med anledning av lagändringen väntas anvisningen av ensamkommande barn till länets samtliga kommuner att öka.

Foto: Christina Fagergren

Stockholmarna har störst disponibel inkomst – allra mest män

Stockholmarna har den högsta disponibla inkomsten jämfört med övriga län men könsskillnaderna är fortfarande stora. I länet har kvinnorna ökat sin disponibla inkomst något mer än männen under den senaste femårsperioden, men med den utjämningsstakten skulle det ta ytterligare 175 år innan kvinnors och mäns disponibla inkomst skulle bli lika stora.

I mer än hälften av länen har män mer än 50 000 kr högre disponibel inkomst än kvinnor. Störst skillnad finns i Hallands län med drygt 73 500 kr följt av Stockholms län med drygt 67 500 kr. Minst är skillnaden i Gotlands län med drygt 28 500 kr.

Lönar sig utbildning?

Den disponibla inkomsten är signifikant högre ju högre utbildningsnivå man har men utbildning förfaller löna sig bättre för män. Män med förgymnasial utbildning har marginellt lägre disponibel inkomst än kvinnor med gymnasial utbildning och på samma sätt

har män med gymnasial utbildning obetydligt lägre disponibel inkomst än kvinnor med eftergymnasial utbildning.

Under den senaste femårsperioden har dock kvinnor med eftergymnasial utbildning haft den största ökningen av den disponibla inkomsten av samtliga utbildningskategorier, drygt 13 000 mer än män med eftergymnasial utbildning och med den ökningsstakten skulle det ta knappt åtta år innan kvinnor och män med eftergymnasial utbildning hade lika stor disponibel inkomst.

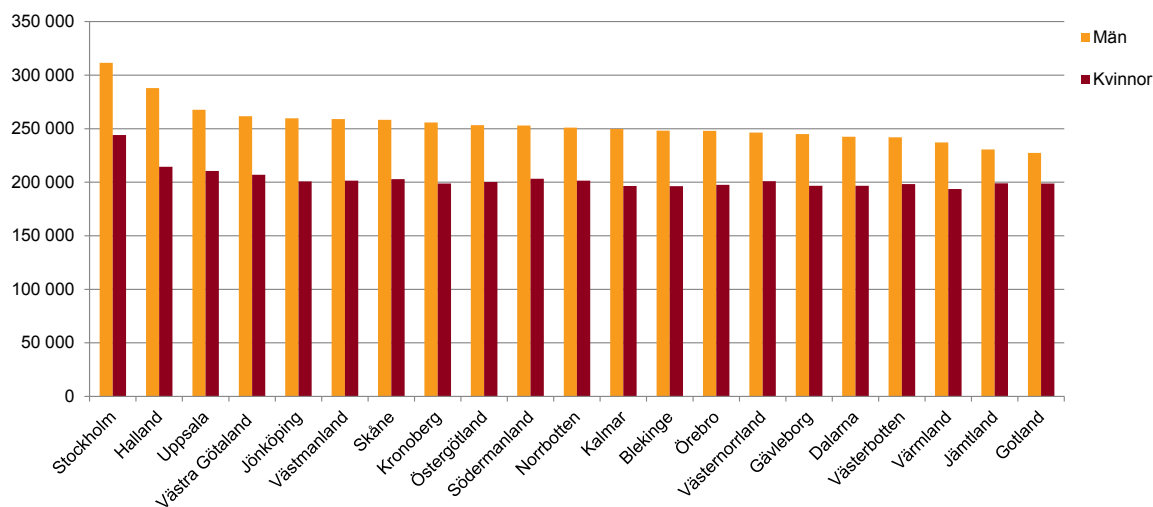

Diagram 3: Disponibel inkomst, län 2011 – Samtliga utbildningsnivåer. Källa SCB. Ålder 20–64 år

Utbildning
lönar sig, mest
för män.

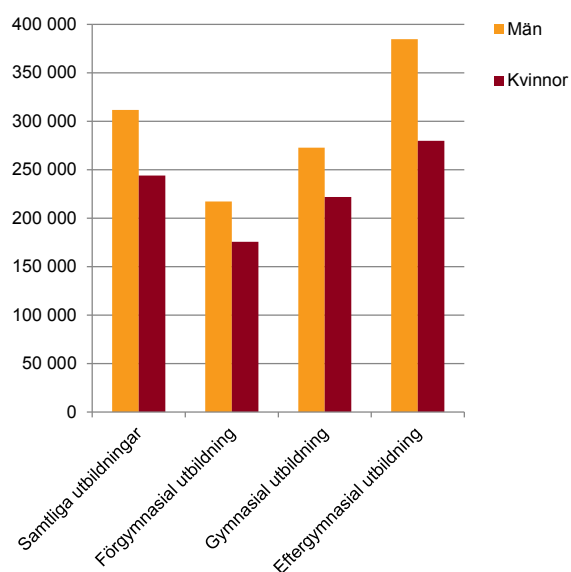

Diagram 4: Disponibel inkomst tkr, Sthlms län 2011 –
Samtliga utbildningsnivåer. Källa: SCB. Ålder 20–64 år

Foto: Christina Fagergren

Efterfrågan på personer med eftergymnasial utbildning ökar

Stockholmsregionen är en kunskapsregion med en hög andel välutbildade invånare. Den skärpta konkurrensen och ambitionen om ett näringsliv med ett högt kunskapsinnehåll innebär att andelen högutbildade behöver öka. På längre sikt kan dagens kapacitet inte möta det stigande behovet. Det reguljära tillflödet från nettoinflyttning och -pendling i kombination med examination vid regionens lärosäten räcker helt enkelt inte till för att både kompensera det naturliga bortfallet – genom exempelvis pensioneringar – i den befintliga populationen och tillfredsställa det ökade behovet som arbetsgivarna kommer att ställa.

Jämfört med övriga storstadsregioner är andelen av befolkningen som har en eftergymnasial utbildning hög i Stockholm. Skillnaderna mot övriga riket förväntas dessutom att öka. Av de elever som lämnade gymnasiekolan i Stockholms län 2009 hade drygt hälften (52 procent) påbörjat högstudier inom tre år, vilket är den högsta andelen av samtliga län och betydligt högre än rikssnittet på 45 procent. I en jämförelse med andra europeiska regioner hör Stockholm till den grupp regioner med högst andel av befolkningen som har en eftergymnasial utbildning.

Kvinnor har högre utbildningsnivå än män, fler kvinnor än män har eftergymnasial utbildning och färre har endast förgymnasial utbildning. Skillnaderna är dock mindre i länet än i riket, 35 procent av Stockholmskvinnorna jämfört med 29 procent av männen har en eftergymnasial utbildning om minst tre år. Motsvarande andelar i riket som helhet är 29 respektive 20 procent.

En förutsättning för att attrahera fler studenter till Stockholm är bostäder. Bristen på bostäder innebär att många blivande studenter inom och utanför

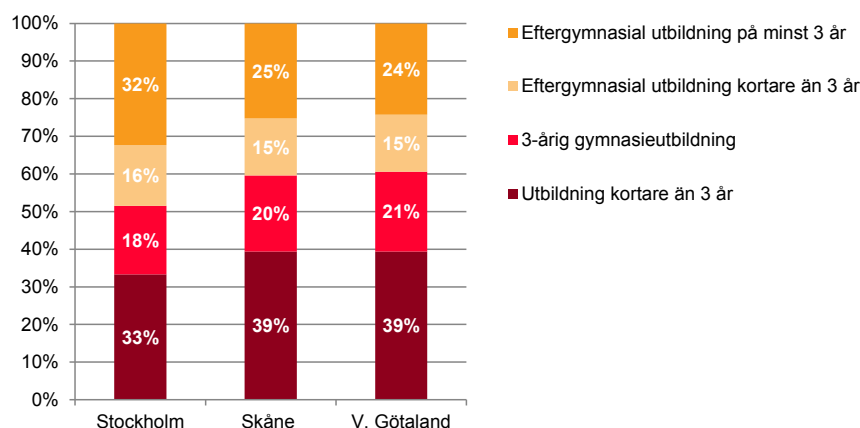

Diagram 5: Befolkningens (25–64 år) utbildningsnivå i de tre storstadsregionerna, 2012.
Källa: SCB

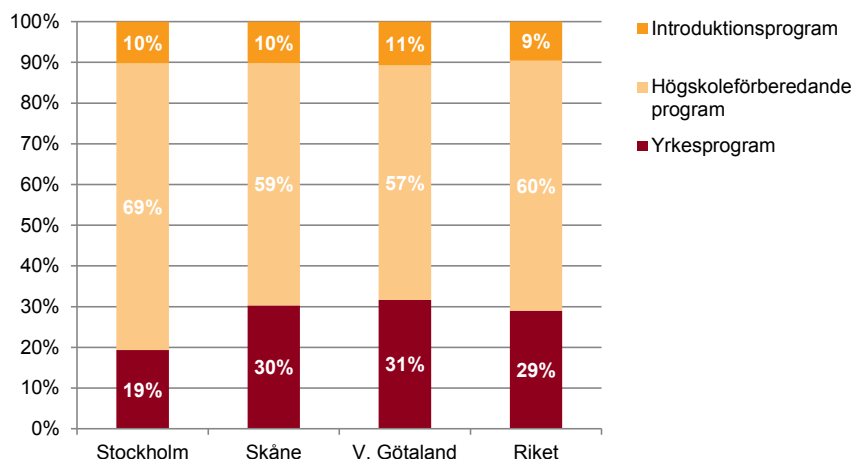

Diagram 6: Övergångsfrekvens från grundskola till gymnasieskolan 2012. Källa: Skolverket.

regionen inte ser Stockholm som ett alternativ och söker sig till andra städer. Allra svårast att finna en lösning på sin bostadssituation har de studenter som kommer från andra länder eftersom de saknar kontaktnät och kunskap om regionens bostadsmarknad.

För att möta morgondagens behov av högt utbildad arbetskraft behöver länets lärosäten och yrkesutbildningar fler platser och få utökade resurser.

Efterfrågan på arbetskraft ökar med 200 000 fram till år 2020

Fram till 2020 förväntas efterfrågan på arbetskraft i Stockholms län öka med 200 000. Merparten av ökningen (150 000) kommer att ske på personer med en eftergymnasial utbildning. Efterfrågan på gymnasieutbildade väntas öka med 64 000 medan efterfrågan på personer med förgymnasial utbildning beräknas minska med 12 000 personer.

Brist på arbetskraft förväntas bland annat att uppstå inom vård, pedagogik och lärarutbildning, tjänstområdet samt inom teknik och tillverkning. Störst brist beräknas inom hälso- och sjukvård samt social omsorg. Inom tjänstområdet och teknik och tillverkning beräknas efterfrågan på exempelvis arkitekter och högskoleingenjörer överstiga tillgången. På enskilda utbildningsgrupper beräknas stora brister inom till exempel omvårdnadsutbildade, förskolelärare och högskoleingenjörer. Gemensamt för många av de områden där det förväntas råda brist på utbildade är en skev fördelning mellan kvinnor och män.

Rekryteringsbasen behöver breddas. Många bristyrken har stora könsskillnader.

Efterfrågan på gymnasialt utbildad arbetskraft är stor inom flera områden där nationella yrkesprogram är en viktig rekryteringsbas. Samtidigt är det relativt få elever som söker sig till dessa program. I Stockholms län började endast 19 procent av de nya gymnasieeleverna 2012 på något av de yrkesförberedande programmen.

Yrkehögskoleutbildningar i takt med tiden

Arbetslivets krav på kompetens förnyas ständigt. Etablerade branscher och yrken förändras samtidigt som nya växer fram. Det skapar en dynamik, vilket naturligtvis är något som bör eftersträvas, men det ställer också krav på ett snabbfotat utbildningssystem som fångar upp förändringarna och låter förändringarna återspeglas i utbildningsutbudet. Annars riskerar omvandlingen att stanna av på grund av att näringslivet inte finner rätt kompetens. Här fyller yrkehögskolan med sin mer flexibla utbildningsportfölj en viktig funktion, inte minst inom till exempel utbildningsområden som Data/IT. Länet har drygt 50 yrkehögskolor och årligen avslutar 3–4 000 personer sina yrkesutbildningar där.

Yrkehögskoleutbildningarna är efterfrågade på arbetsmarknaden.

Matematik, teknik och naturvetenskap – länet behöver lärare och tillräcklig kapacitet i utbildningssystemet!

Kunskaper i matematik, naturvetenskap och teknik är en viktig del av den framtida kompetensförsörjningen. Näringslivsstrukturen i regionen, inte minst den starka IKT-sektorn, innebär att efterfrågan på teknisk och naturvetenskaplig kompetens kommer att vara fortsatt mycket stor. Intresset för utbildningar inom teknik har ökat, exempelvis har antalet förstahandssökande till civilingenjörsutbildningarna vid Kungliga Tekniska högskolan (KTH) har ökat under de senaste åren. För Stockholmsregionen är det mycket angeläget att länet tillförsäkras tillräcklig kapacitet för utbildningar inom teknik och naturvetenskap.

Barn och ungdomars intresse för matematik, teknik och naturvetenskap grundläggs tidigt och här har deras lärare en avgörande betydelse. Mycket pekar dock på att dagens redan reella brist på lärare i teknik och matematik kommer att öka, det är en av de lärarkategorier som pekas ut där bristerna kommer att bli mycket stora. Samtidigt som nya lärare behöver utbildas är det viktigt att befintliga lärare får kompetensutveckling och stimulans för att utvecklas och bli kvar i yrket.

Svenska för yrkesutbildade (Sfx) – en snabb väg för utrikesfödda

Många som flyttar till Sverige i vuxen ålder har redan en utbildning från hemlandet men saknar kunskaper i det svenska språket. Att ge dessa nyanlända en ingång till utbildningssystemet så att de inom sitt eget yrke snabbt ska kunna lära sig det svenska språket är rätt väg att gå för att skapa en snabb väg in till arbetsmarknaden.

Svenska för yrkesutbildade (Sfx) är ett samlingsbegrepp för yrkesutbildningar med svenskspråkutbildning för utrikesfödda. Sfx är ett samarbete mellan staten, kommunerna, olika utbildningsanordnare och yrkesaktörer. Kurserna utgör en skraddarsydd väg genom systemet för att eleverna så snart som möjligt ska kunna arbeta inom sitt yrkesområde. Utbildningarna omfattar intensivkurs i svenska med fokus på yrkesspråket, orienteringskurser med nödvändig omkringkunskap samt möjlighet att komplettera sin utbildning för svenska förhållanden på högskole- eller gymnasienivå. I möjligaste mån har Sfx

Tabell 6: Exempel på utbildningsgrupper med beräknad brist på tillgång 2020. Källa: Länsstyrelsen.

Utbildningsgrupp	Beräknad brist 2020
Förskolelärare	4 400
Fritidspedagoger	1 000
Yrkeslärare	1 100
Högskoleingenjörer	5 100
Barn och fritid (gymn)	4 000
Biomedicinska analytiker	1 200
Sjuksköterskor	1 600

också ambitionen att hitta praktikplatser till alla elever. I dagsläget finns nio olika Svenska för yrkesutbildade vilka omfattar 19 yrken.

Varje år genomgår ungefär 1 000 personer en Sfx-utbildning i länet och utvärderingar har visat att de språkliga målen har uppnåtts med en avsevärt kortare studietid jämfört med en traditionell utbildning som svenska för invandrare (SFI). Dessutom leder praktiktiden som ingår i utbildningarna ofta till anställningar. Utvärderingar visar även att tiden till arbete inom respektive yrkesområde förkortas påtagligt, till exempel kommer läkare ut i arbete på 2–3 år istället för som tidigare 5–7 år och lärarbehörighet uppnås efter 2–3 års studier.

Stockholms barn och unga

Stockholms stora barnkullar är en rikedom och ett tydligt tecken på regionens attraktionskraft. Baksidan är bristen på lokaler och utbildade lärare vilka riskerar att bli bestående, i värsta fall med allvarliga konsekvenser för såväl länets yngsta medborgare som vår framtida försörjning.

Vart fjärde förskolebarn är en stockholmare

Stockholm är inte bara rikets mest tätbefolkade län, det står än mer i särklass vad gäller antalet barn. I hela riket finns 572 000 barn i åldern 1–5 år varav en fjärdedel (144 000) bor i Stockholms län. En majoritet av dessa är även inskrivna i förskolan.

En bra förskoleverksamhet har god personaltäthet och inte allt för stora barngrupper, vilket Stockholms län lyckas ganska bra med. Med en genomsnittlig gruppstorlek på 16,4 barn hör länet till de fem län som har minst barngrupper. Även personaltätheten ser bra ut på genomsnittsnivå, i länet går det 5,2 barn per årsarbetare vilket placerar länet bland de åtta bästa. Men när det kommer till personalens utbildning mörknar bilden.

Regionens barnkullar har växt över förväntan i flera år vilket sätter kommunerna under hård press att

ständigt få fram nya förskoleplatser. Den kraftiga utbyggnaden av förskolan har gjort det svårt att få personalens utbildningsnivå att hålla jämna steg och länets förskolor har under flera år präglats av en brist på utbildad personal.

I Stockholms län har endast 37 procent en pedagogisk högskoleutbildning (vanligen förskolelärarutbildning) vilket placerar länet långt efter övriga län där motsvarande andel varierar mellan 47 och 73 procent. Som framgår av tabell 7 är skillnaden mellan kommunala och fristående verksamhetsformer i Stockholms län liten samtidigt som skillnaden jämfört med riket och de övriga länen är markant.

Samtidigt finns stora skillnader mellan olika verksamheter och kommuner. Andelen personal med

Bra utbildning och hälsovård viktigast om Stockholmarna får välja.

Tabell 7: Förskolepersonal med högskoleutbildning.
Källa: Skolverket.

	Anställda i förskola, andel (%) årsarbetare med pedagogisk högskoleutbildning		
	Totalt	Kommunal	Fristående
Stockholms län	37	39	34
Riket totalt	53	56	42
Övriga län	47 – 73	51 – 74	33 – 65

pedagogisk högskoleutbildning varierar exempelvis mellan 28 procent i Vaxholm och Värmdö samt 58 procent i Nykvarn som även är länets enda kommun över riksgenomsnittet.

Sveriges kunskapsintensiva nav erbjuder i nuläget sina yngsta medborgare en låg andel utbildad personal och därmed sämre förutsättningar till att realisera den i skollagen fastställda verksamheten.

! Förskolelärare – en bristvara i länet.

En av tio 15-åringar saknar behörighet till gymnasieskolan

Stockholms grundskoleresultat står sig ganska väl jämfört med resten av riket. Av de nära 22 000 elever som avslutade grundskolan i länet våren 2012 uppnådde 12 procent inte behörighet till gymnasieskolan, en procentenhet bättre jämfört med övriga riket. Länet har även ett högre genomsnittligt meritvärde, en högre andel elever som går ut grundskolan med betyg i alla ämnen samt bättre resultat på de nationella ämnesproven.

Bakom genomsnittet finns dock en verklighet med stora inomregionala skillnader. Beroende på kommun varierar andelen gymnasiebehöriga mellan några enstaka individer och 21 procent. Enskilda skolor varierar mellan att samtliga elever är behöriga till att endast runt hälften är det.

Elever med utländsk bakgrund

Drygt var fjärde elev som går ut grundskolan i Stockholms län har utländsk bakgrund, det vill säga har två utlandsfödda föräldrar eller är själv född utomlands. Elever med utländsk bakgrund har som grupp svårare att nå grundskolans mål jämfört med elever med svensk bakgrund, men detta beror huvudsakligen på skillnader i föräldrarnas utbildningsnivåer. Elever med utländsk bakgrund och högutbildade föräldrar har samma resultat som motsvarande elever med svensk bakgrund. Dock finns en grupp som har det särskilt svårt. Barn som invandrat någon gång under grundskoletiden, vid 7 års ålder eller senare, har betydligt sämre förutsättningar att klara av grundskolan jämfört med barn som invandrat tidigare eller är födda i Sverige. Våren 2012 avslutade 1 700 elever i Stockholms län årskurs 9 efter att ha invandrat under grundskoletiden. Av dessa uppnådde endast hälften behörighet till gymnasieskolan. Motsvarande andel bland de barn som invandrade före grundskolestart är 14 procent.

Endast var fjärde elev utan gymnasiebehörighet tar gymnasieexamen

Problem med att klara av grundskolan är allt för ofta ett första steg på ett långt och svårbrutet utanförskap. Nästan alla elever som går ut grundskolan börjar också gymnasiet, detta gäller även de som saknar behörighet vilka går till något introduktions-

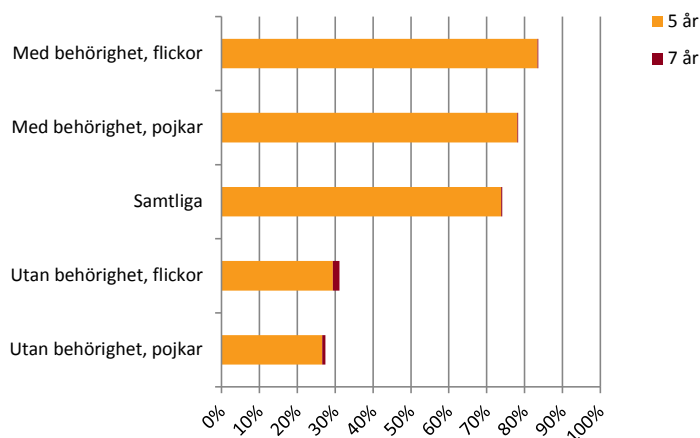

Diagram 7: Andel nybörjare (2004) i gymnasiet som fem och sju år senare har en gymnasieexamen.

Källa: SCB, Länsstyrelsen

program (tidigare individuella programmet). Tanken är att dessa elever ska hämta in kunskapsbristerna och senare ta en gymnasieexamen.

I realiteten är det få som gör det. Fem år efter inskrivning i gymnasieskolan har endast var fjärde av de som saknade behörighet en gymnasieexamen. Under hela 2000-talet har i genomsnitt 27 procent av stockholmseleverna utan behörighet läst in en examen fem år efter inskrivning. Om man förlänger tiden till sju år efter inskrivning ökar andelen marginellt till 28 procent.

I människor räknat handlar det om 2 400 avgångselever varje år som inte är behöriga. De senaste sex åren har 15 000 elever gått ut grundskolan i Stockholms län utan behörighet. Att idag få ett arbete utan gymnasieexamen är svårt och väntas bli än svårare då efterfrågan på lägre utbildad arbetskraft minskar kontinuerligt. I länet förvärvsarbetar 83 procent av dem med en eftergymnasial utbildning i jämfört med 61 procent av dem med endast förgymnasial utbildning (ålder 20–64).

Grundskolan är den nödvändiga grunden för all framtida utbildning och sysselsättning. För individen. För regionen. För landet.

Få tror på bättre uppväxtvillkor för länets barn och unga

Även länets gymnasieresultat präglas av stora skillnader. Samtidigt som en stor andel unga saknar gymnasieutbildning och högskolebehörighet finns en stor andel som läser studieinriktade utbildningar, får mycket goda resultat och går vidare till högre utbildning. Helt oavsett om man satsar på högskolestudier eller inte får dock många av länets unga problem både med att hitta ett boende samt att klara av kostnaden för det. Studentbostäderna är svåråtkomliga och få, idag finns cirka 12 500 studentbostäder och cirka 80 000 studenter.

Utbildning och uppväxtvillkor för barn och unga hör till de politikområden som länets invånare prioriterar allra högst, endast hälso- och sjukvård bedöms viktigare. 94 procent av länsborna anser det mycket eller ganska viktigt att politiker arbetar med utbildnings-

frågor. Samtidigt är framtidsstron gällande de unga inte alltför optimistisk. När stockholmarna tänker på framtiden tror endast var fjärde att uppväxtvillkoren för länets barn och unga kommer att vara bättre om 10–15 år jämfört med hur det är idag. 44 procent tror att situationen kommer att vara ungefär den samma och 22 procent tror att uppväxtvillkoren blir sämre.

Alkoholkonsumtionen minskar bland länets unga

Det övergripande målet med samhällets insatser mot **alkohol, narkotika, dopning och tobak** är ett samhälle där alla ska kunna växa upp och leva utan risk att skadas på grund av sitt eget eller andras bruk. Förutsättningarna för detta tycks också öka.

Alkoholkonsumtionen bland länets unga minskar kontinuerligt, storkonsumenterna har blivit färre och allt fler i årskurs 9 avstår helt från alkohol. Trenden med en ökande narkotikaanvändning tycks vara bruten även om andelarna fortfarande ligger på relativt höga nivåer. Runt var tionde gymnasiepojke i länet har använt narkotika under den senaste månaden, vanligen cannabis. Tobaksanvändningen minskar visserligen men fortfarande röker eller snusar en tredjedel av gymnasisterna varje dag eller ibland. I årskurs nio är motsvarande andel knappt var femte. För alla åldrar gäller att flickor röker mer än pojkar medan förhållandet är det omvända när det gäller narkotikaanvändning och snusande.

Ofullständig grundskola svår att hämta in.

Trygg och otrygg i Stockholms län

Om du känt dig rädd eller otrygg i Stockholms centrala delar är du inte ensam men inte heller i majoritet. Knappt 30 procent av länsborna har under ett flertal tillfällen det senaste året känt sig otrygga i city och drygt 20 procent har motsvarande erfarenheter i samband med resa med kollektivtrafiken. Rädsla och otrygghet är betydligt mer vanligt bland kvinnor och yngre länsbor i åldrarna 18–30, av dessa har nära 30 procent ofta eller ibland känt sig otrygga i kollektivtrafiken jämfört med 15 procent bland män och länsbor över 65 år.

För en del leder otryggheten till begränsningar i vardagslivet. Drygt två av tio länsbor har vid minst ett tillfälle under det senaste året avstått från någon aktivitet på grund av oro för att utsättas för brott. För en majoritet av dessa har det bara inträffat vid ett fåtal tillfällen men för 5 procent handlar det om någon gång i månaden eller oftare.

Samtidigt kan man knappast säga att Stockholmare utmärks av någon särskilt stor oro. Enligt den nationella trygghetsundersökningen känner 18 procent av länsborna en stor oro för brottsligheten i samhället. Det är en lägre andel jämfört med både rikssnitt, Västra Götalands Skåne län där motsvarande varierar mellan 21 och 29 procent. Även oron för bostadsinbrott, överfall och bilinbrott är generellt sett lägre i länet jämfört med de övriga storstadslänen.

Unga mest utsatta för våld

En vanlig uppfattning när det gäller våld är att äldre kvinnor är mest oroliga och yngre män mest utsatta. Men det är en bild som inte helt speglar verkligheten. Länets unga är överrepresenterade både bland dem som oroar sig och bland dem som utsätts för våld.

Hälften av de unga mellan 18 och 30 år har under det senaste året oroat sig för att utsättas för våld eller hot om våld och 16 procent av dem har också utsatts för det. Könsskillnaderna är påtagliga, drygt 60 procent av de unga kvinnorna jämfört med knappt 40 procent av männen har känt oro för att utsättas för våld. Motsvarande andelar bland unga som faktiskt utsatts för våld under det senaste året är 11 respektive 20 procent.

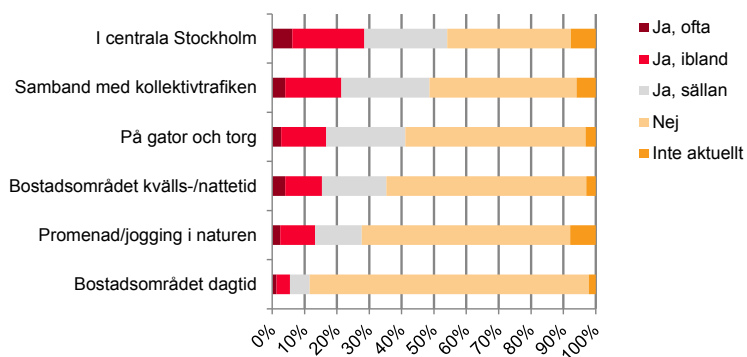

Diagram 8: Har du under de senaste 12 månaderna upplevt rädsla eller otrygghet på/i följande sammanhang eller platser? Källa: Länsstyrelsen, Medborgarundersökning 2013.

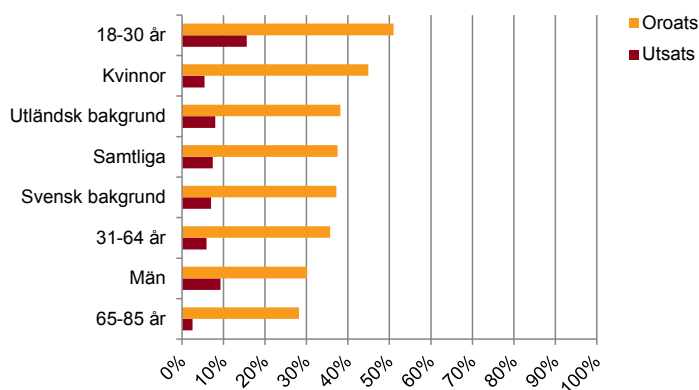

Diagram 9: Under de senaste 12 månaderna, har du oroat dig för att utsättas för våld eller hot om våld samt har du utsatts för våld eller hot om våld? Källa: Länsstyrelsen, Medborgarundersökning 2013.

Det är även vanligt att oro sig för att någon anhörig eller nära vän ska utsättas för våld, vilket något fler än hälften av länsborna har gjort under det senaste året.

Kameraövervakning har många funktioner men dess användbarhet och verkan är omtvistad. En stor majoritet av länsborna är dock positiva till övervakning vid offentliga platser. Nära nio av tio ser det som bra, 7 procent finner det dåligt och 5 procent har ingen uppfattning i frågan.

Människohandel

Som alla andra storstadsregioner har Stockholms län en rad särskilt komplexa problem kopplade till människohandel.

I juridiska termer handlar handel med människor om en rad olika företeelser: rekrytering, transport och inhysning med hjälp av tvång, hot, bedrägeri eller

andra otillbörliga påtryckningar i syfte att utnyttja människor på olika sätt. De utsatta exploateras sexuellt eller utnyttjas i kriminalitet, tiggeri och tvångsarbete – den gemensamma nämnaren är att människohandlaren utnyttjar att andra befinner sig i ett nödläge.

Fram tills nyligen har sexuellt utnyttjande varit den vanligaste formen av människohandel i Sverige. De senaste åren har dock antalet rapporterade fall om utnyttjande på arbetsmarknaden vuxit och utgör nu den dominerande formen av människohandel.

Människohandel kopplad till tiggeri är en annan fråga som vuxit i betydelse.

Handel med människor avser rekrytering, transport och inhysning av män, kvinnor och barn med hjälp av tvång, hot, bedrägeri eller andra otillbörliga påtryckningar i syfte att utnyttja dem på olika sätt.

Många människor men få sängar

Befolkningsökningen i Stockholms län är, har varit och kommer att vara utan motsvarighet jämfört med övriga regioner i landet. Länet växer både i form av antal människor och som andel av Sveriges totala befolkning.

Jämfört med hur det såg ut på 80-talet så har länet ökat med 600 000 invånare och gått från 18 till 22 procent av rikets totala befolkning.

Omkring år 2035 väntas var fjärde svensk att göra det var fjärde förskolebarn gör redan idag – bo i Stockholms län. Västra Götaland hade såväl 1980 som 2012 16,7 procent av Sveriges befolkning samtidigt som Skåne haft en blygsam ökning från 12,3 till 13,2 procent. Båda regionerna växte med drygt 200 000 invånare vardera.

Allt fler äldre

Allra mest växer gruppen äldre. Just nu sker ökningen främst i den mindre vårdkrävande gruppen av 65–85-åringar, men runt år 2020 står länet inför en brytpunkt. Efter att ha varit huvudsakligen oförändrad under tio år börjar då även den mer vårdkrävande gruppen om 85 år och äldre att växa.

Under loppet av ett decennium väntas gruppen att öka från 45 000 till 72 000 personer, ackompanjerat av en kraftigt stigande efterfrågan på vård och omsorg.

Trycket kommer att öka på insatser som bostadsanpassning, trygghetslarm, hemsänd mat, dagverksamhet, tillfälliga boenden, färdtjänst, hemtjänst, särskilda boenden med personal dygnet runt samt vård på både sjukhus och vårdcentraler.

Allt färre vårdplatser

I hela Europa pågår en trend med allt färre vårdplatser. Under det senaste decenniet har antalet sjukhus-sängar minskat i hela Europa oberoende av utgångs-

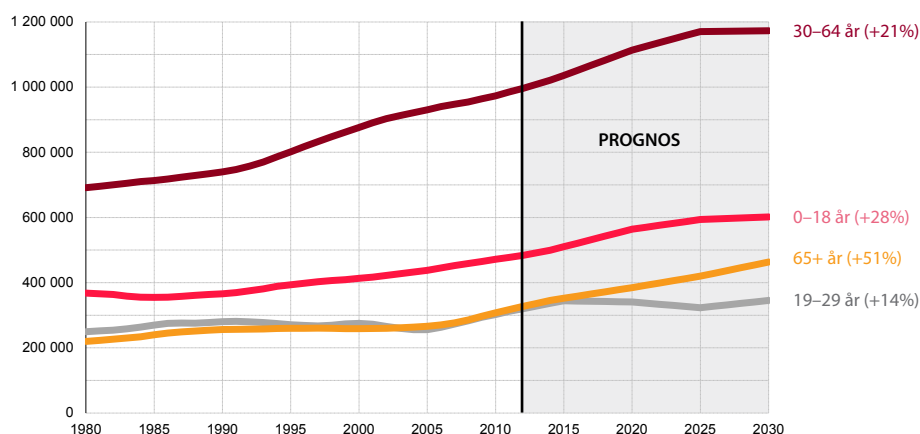

Diagram 10: Folkmängd i Stockholms län i åldersklasser, historik och prognos. Källa SCB, SLL Tillväxt, miljö och regionplanering. Parenthesen visar prognostiserad ökning i procent 2010–2030.

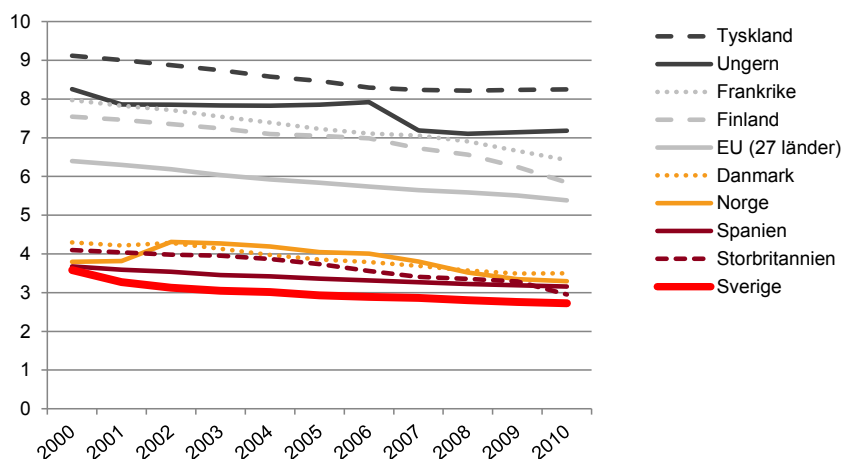

Diagram 11: Antal vårdplatser per land och 1 000 invånare.
Källa: Eurostat.

punkt. Sverige som konsekvent legat lägst hade 2012 2,6 vårdplatser per 1 000 invånare.

Platserna är dock inte jämt fördelade i riket utan varierar mellan 3,4 i Västerbotten och 2,3 i Stockholms län. Samtliga län hade 2012 färre vårdplatser i relation till invånarantalet än för 10 år sedan, enda undantaget är Värmland där förhållandet varit oförändrat.

Flest läkarbesök

Stockholmarnas många läkarbesök är möjligen en följd av det relativt sett lägre antalet vårdplatser. Under 2012 avverkade länsborna 3 800 läkarbesök per 1 000 invånare, flest i landet och betydligt fler än i de övriga länen där antalet besök varierar mellan 2 400 och 3 000.

Samtidigt finns det en hel del vård som ofrånkomligen kräver sjukhusvistelse och vårdplatser. Frivilliga

hemförlösningar är till exempel mycket ovanliga och länet har länge haft problem med underdimensionerade förlossningsavdelningar och överbelastad personal. Barnmorskor i Stockholms län har i allt större utsträckning påpekat de risker som plats- och personalbristen medför.

Sjukvården politikens viktigaste fråga

Hälsa- och sjukvård är det allra viktigaste politikområdet enligt länsborna. Nästan alla ser det som viktigt att politiker arbetar med området och åtta av tio ser det som mycket viktigt. Framför allt länets äldre, de över 65, samt kvinnor oavsett ålder betonar frågans betydelse.

Samtidigt som dagens och morgondagens behov av vård och omsorg är obestridligt är det inte alla som litar på att det kommer att fungera. Av invånarna är det två tredjedelar som känner förtroende för

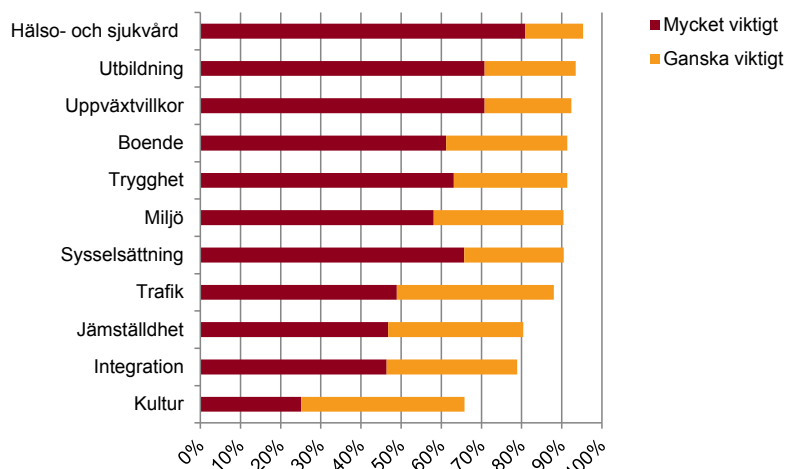

Diagram 12: Politiker arbetar med flera olika områden. Hur viktigt tycker du att det är att de arbetar med följande områden?
Källa: Länsstyrelsen, Medborgarundersökning 2013.

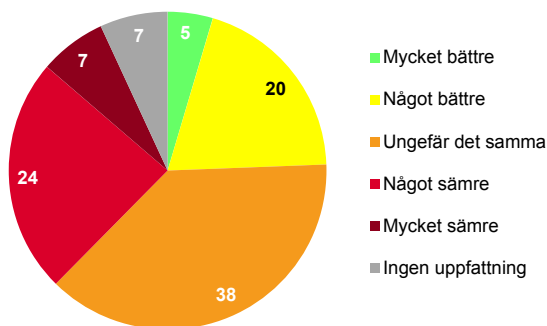

Diagram 13: Om du jämför med idag, hur tror du att situationen kommer att vara i Stockholms län om 10–15 år, Hälso- och sjukvård. Källa: Länsstyrelsen, Medborgarundersökning 2013.

sjukvården medan en tredjedel endast uttrycker ett ganska eller mycket litet förtroende för densamma. Vad gäller äldreomsorgen är förhållandet närmast det omvända, en majoritet om 60 procent av länsborna har ett lågt förtroende. Äldreomsorgen får därmed betydligt sämre förtroendesiffror än polisen, högskolorna, barnomsorgen, kollektivtrafiken, bankerna, journalister samt grund- och gymnasieskolan.

Givet det låga förtroendet är det naturligt att många känner oro inför sin äldreomsorg. Drygt var tredje länsbo mellan 65 och 85 år uppger att de ofta oroar sig för sin nuvarande eller kommande äldreomsorg. Även bland yngre finns de som ofta oroar sig över äldreomsorgen, om än i en något mindre utsträckning.

När det gäller framtiden är länsborna splittrade. Var fjärde tror att länets hälso- och sjukvård kommer att vara bättre än dagens om 10–15 år, de är dock färre än de 30 procent som tror att sjukvården kommer att försämrats. De flesta tror att läget i stort kommer att vara oförändrat.

Med en kvarts miljon nya bostäder skapar vi en mer hållbar region

En regions attraktionskraft kan definieras som dess förmåga att locka till sig människor och företag. Genom företagen skapas en arbetsmarknad som ger förutsättningar för att människor ska vilja bosätta sig i regionen men likaså etablerar sig företag där människor väljer att bo. Detta behöver mötas med en fungerande bostadsmarknad med god tillgång på olika sorters bostäder.

En fungerande bostadsmarknad är naturligtvis också en nödvändighet för den som redan bor i regionen. Unga som vill och behöver flytta hemifrån, familjer som växer och behöver flytta till något större, äldre i behov av särskilda boenden är exempel som en attraktiv regions bostadsmarknad måste kunna möta.

Stockholm växer

Den allt hårdare konkurrensen om bostäder påverkar särskilt den som har det svårt att komma in på bostadsmarknaden, till exempel unga, nyanlända och studenter. Som en effekt av den kraftiga befolkningsökningen och det låga bostadsbyggandet bor vi allt trängre och en femtedel av länets befolkning upplever sig trångbodda.

Det är bra att Stockholm växer – det är också nödvändigt inte minst för att klara av den framtida kompetensförsörjningen. Men en kraftig befolknings-tillväxt kan utan rätt åtgärder resultera i trängsel, ökade miljöproblem, ökad segregation och stor bostadsbrist. Regionens aktörer behöver tillsammans hitta formerna för ett fördubblat bostadsbyggande för att åstadkomma ett tillskott på drygt en kvarts miljon bostäder fram till år 2030.

Regionen står inför en stor utmaning, men också inför ett gynnsamt tillfälle att genom de omfattande investeringarna som kommer att ske bygga en mer

hållbar region. Merparten av länets kommuner planerar för en tätare stadsbebyggelse i goda kollektivtrafiklägen. Det är ett hållbart sätt att bygga men det gör också planerna mer komplexa då många målkonflikter behöver hanteras och avvägas.

Nya bostäder kommer i stor utsträckning att komma till genom förtätning i områden där det redan bor människor, vilket i många fall leder till protester och att planer överklagas. Därför är det viktigt att fortsätta utveckla metoderna kring medborgardialog och det är angeläget att länets invånare får en djupare förståelse för Stockholmsregionens behov av att växa.

Hur kan bostadsbyggandet öka

Bostadsbyggandet karaktäriseras av stora regionala skillnader och endast i en handfull kommuner ligger tillskottet av bostäder i linje med RUFs 2010 (uppdaterad 2012). Kommunernas förutsättningar för ett högt bostadsbyggande varierar men alla kommuner i länet har potential att öka bostadsbyggandet. Målsättningen för bostadsbyggandet behöver utgå från ett regionalt behov. På samma sätt som vi har en regional arbetsmarknad behöver bostadsmarknaden ses i ett större perspektiv än det lokala.

Regionens olika aktörer har under det senaste året arbetat med att identifiera hinder och lösningar för ett ökat bostadsbyggande. Enligt kommunerna är de

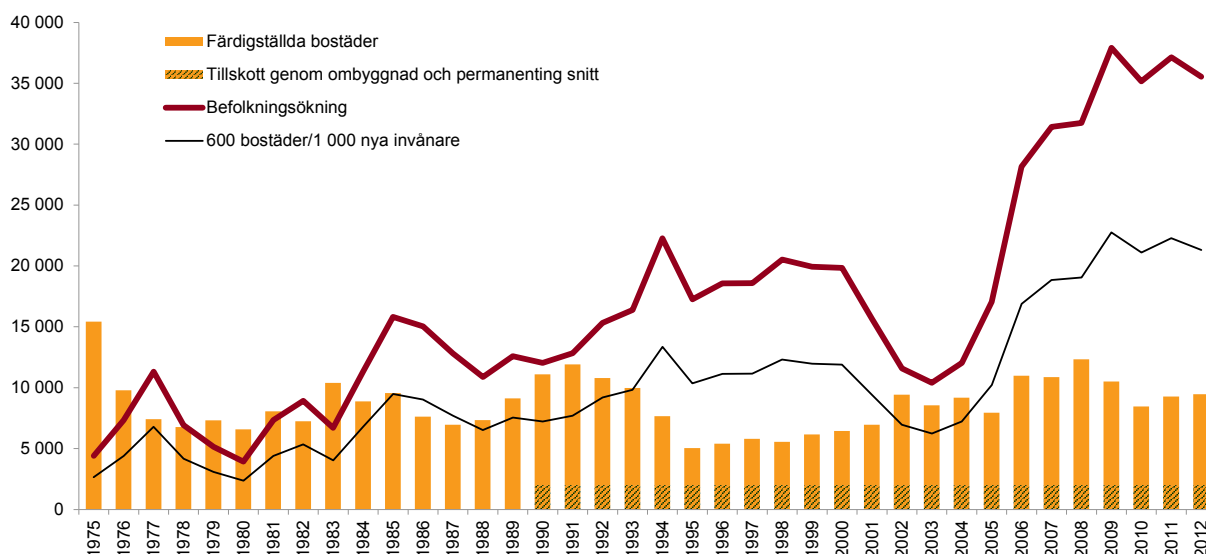

Diagram 14: Tillskottet av bostäder och befolkningsökningen i Stockholms län åren 1975 till 2012

främsta hindren för ett ökat bostadsbyggande bristande infrastrukturinvesteringar, statliga ingripandegrunder i den fysiska planeringen (till exempel buller och riksintressen), överlagande av detaljplaner samt oförmåga hos staten att göra avvägningar till förmån för bostadsbyggandet. Länets byggherrar framhåller bristande planeringsberedskap, kommunala särkrav, politisk ovilja att växa på kommunal nivå samt brister i infrastrukturens utbyggnad som hinder.

Realiseringen av planer behöver öka och förmedling av befintliga bostäder förbättras.

För att klara av utmaningen krävs att alla aktörer samarbetar och bidrar. En för regionen gemensam ambition bör vara att halvera tiden från idé till färdig bostad. Regeringen har tagit initiativ till flera utredningar i syfte att underlätta ett ökat bostadsbyggande, bland annat gäller det hur de statliga ingripandegrunderna och riksintressena påverkar bostadsbyggandet och ett hållbart stadsbyggande.

Det är nu angeläget att de goda förslag som finns omvandlas från förslag till konkreta förändringar i regelverket och inte minst att regelverket harmoniseras så att olika nationella riktlinjer inte står i konflikt med varandra.

Exempelvis behöver bullerfrågan – som nu är i en remissfas samordnas på ett bättre sätt på en statlig nivå och de olika riktlinjerna utvecklas för att nya bostäder ska kunna bidra till ett hållbart stadsbyggande. Riksintressen främst rörande kulturmiljö behöver uppdateras och tydligare specificeras för att kunna fungera som en värdefull planeringsförutsättning, Regeringen har gett Boverket i uppdrag att i samverkan med länsstyrelserna utveckla allmänna råd om hur de statliga ingripandegrunderna bör tillämpas i syfte att skapa större förutsägbarhet och följsamhet hos regelverket.

Riksintressen behöver uppdateras, bullerfrågan samordnas och nya metoder för hållbar stadsbyggnad tas fram.

Infrastrukturens betydelse för byggandet av nya bostäder kan inte nog understrykas. I länet råder inte främst brist på mark i kollektivtrafiknära lägen – snarare är det brist på kapaciteten i infrastrukturen. I den regionala inriktningen för transportsystemets utveckling i Stockholms län är utgångspunkten att transportsystemet huvudsakligen ska utvecklas för att svara mot en fungerande bostads- och arbetsmarknad. Det är viktigt att även regeringen prioriterar bostadsbyggnadsbehov i samband med fördelning av resurser för transportinfrastruktur.

**! Prioritera statliga resurser för transport-
infrastruktur ännu hårdare till reella
bostadsbyggnadsprojekt.**

För att bostadsbyggandet ska kunna hålla en hög och jämn takt är det viktigt att undanröja etableringshinder för nya byggherrar i länet. Kommunens olika beslut har betydelse för den lokala konkurrensen – hur kommunen exempelvis anvisar mark eller detaljplanerar påverkar vilka byggherrar som kan verka i en kommun. Samspelet mellan kommun och byggherre har blivit mer centralt och kommunerna har en grundläggande roll genom sitt planmonopol men det är byggherrens risk- och lönsamhetsbedömning som ytterst avgör om bostadsbyggande kommer till stånd. Det medför att takten i bostadsbyggandet normalt går ner i lågkonjunktur och upp i högkonjunktur. För ett högt och jämnt bostadsbyggande oavsett konjunkturläge är det viktigt att bredda produktutbudet, till exempel genom att planera för en större andel hyresrätter och små, yteffektiva bostäder, men även genom att de statliga kreditgarantierna utvecklas. Frågan om kreditgarantier utreds för närvarande av Boverket men även här är det viktigt att utredningar leder till konkreta resultat.

**! Det är viktigt att regeringen medverkar
till en stabilare byggtakt oavsett kon-
junkturläge och verkar för att finansie-
ringen för byggherrar fungerar, exempel-
vis genom förbättrade kreditgarantier**

Ökat utbud av studentboenden är en tillväxtfråga

Huvudstadsregionen är rikets ledande kunskapsregion. Här finns 19 universitet och högskolor. Men för många av dem som bjuds in att delta är det en inbjudan med armbågen. Tillgången till studentboenden är avgörande både för länets långsiktiga kompetensförsörjning och lärosätenas attraktivitet på den nationella och internationella marknaden. Utbildning vid regionens lärosäten håller en hög internationell nivå – men attraktiviteten påverkas negativt av det begränsade utbudet av passande och tillgängliga bostäder för studenter och gästforskare.

Det finns ungefär 12 500 studentbostäder i länet idag. Förhållandet studenter och studentbostäder är därmed cirka 16 procent. Det kan jämföras med

Uppsalas 43 eller Lunds 25 procent. I Stockholms län, som har en ansträngd bostadsmarknad i övrigt, är målsättningen att öka förhållandet till åtminstone 30 procent. Planprocesser pågår för ett stort antal studentbostäder i länet och det är av stor vikt att dessa planer resulterar i färdiga boenden.

Studentbostadsmarknaden är i akut behov av mer kreativa och dynamiska lösningar. Bostadsförsörjningsansvaret vad gäller studentbostäder ligger på kommunerna men fler aktörer efterlyses. Ett samlat regionalt initiativ – ”Studentbostadsmässa 2017” – har därför tagits med ambitionen att 6 000 studentbostäder ska stå färdiga 2017 men också se över studentbostadsmarknadens funktionssätt. I dagsläget ingår bland annat 7 kommuner.

Permanent studentbostäder kan kompletteras med tillfälliga boenden för att möta större förändringar i tillflödet av studenter både demografiskt och vid större efterfrågan på grund av till exempel konjunkturläget. Tillfälliga boenden kan utgöras av inhyrda eller öronmärkta bostäder och olika varianter av andrahandsbostäder och inneboendelösningar. Det är angeläget att dessa boenden kan förmedlas på ett tryggt och säkert sätt i regionen. Även flyttbara modulbostäder som kan optimera markanvändningen och andra tidsbegränsade åtgärder bör prövas.

Tiden från
idé till färdig
bostad bör
halveras.

Stora utmaningar i trafiken kräver nytt angreppssätt

Trängseln i
Stockholmstrafiken
kostar 9 miljarder

Under 2010 fastställdes ett historiskt finansieringsavtal som innebär att närmare 100 miljarder kronor kommer att investeras i infrastruktur i Stockholms län fram till 2021. Trots dessa investeringar kommer Stockholmsregionen att vara hårt belastad med fler flaskhalsar år 2030 än idag, både på vägar och spår. Trängseln i vägnätet beräknas vara fem gånger större i kölängd räknat, eftersom vägtrafiken ökar betydligt snabbare (80 procent) än befolkningstillväxten (25 procent). Trängseln kan inte i längden byggas bort med väginvesteringar utan det krävs betydande insatser för en utökad kollektivtrafik (Trafikanalys 2011:3).

Det krävs dock fler åtgärder än nya vägar och spår för att hantera trängselsituationen i länet. Det handlar också om att öka möjligheten att styra trafiken förbi känsliga passager bland annat genom bättre övervakning av trafiksystemet för att kunna hantera olyckor och andra uppkomna situationer. Det handlar också om att erbjuda resenärerna alternativ i form av fler och bättre kollektivtrafiklösningar, öka möjligheten att cykla genom att bygga ut cykelinfrastrukturen och möjligheter att arbeta på mer flexibla tider.

Det är också av stor betydelse att arbeta strukturerat med att förbättra och trimma befintliga system, både på spår och väg. Det kan handla om att metodiskt arbeta med signalljusreglering för att till exempel prioritera busstrafik, disponera om den belagda körbanan så att ytterligare ett körfält kan inrymmas, stänga och öppna påfarter med mera. Nya signalsystem i tunnelbanan kan ge fler tåg med kortare intervaller och växelbyten på stambanorna kan öka framkomlighet och pålitlighet för pendeltåg och andra tåg. Inte minst viktigt är det att kunna erbjuda en robust och tillförlitlig realtidsinformation för alla trafikslag så att trafikanterna själva kan göra smarta val.

I slutändan handlar det förstås om en klok stadsbyggnadsstrategi som minimerar behovet av resor och transporter. Vi bor i en expansiv region och vi blir fler och fler som behöver försörjas med varor, nöjen och resor. Däri ligger utmaningen!

Regional inriktning för transportsystemets utveckling

Att planera för Stockholms framtida infrastruktur innebär att ställa samman och tolka prognoser ganska långt fram i tiden. Hur många är vi som kommer att resa, var kommer vi att resa och hur kommer vi att resa? Hur klarar vi behovet av resor och godstransporter med en kraftigt ökande befolkning som motsvarar ett Uppsala på sex år? Och hur påverkar det stadsmiljön, klimatet och näringslivet?

Det sker ett ständigt arbete med dessa frågor mellan regionens aktörer och under 2012 har en regional inriktning för transportsystemet i Stockholms län utarbetats. Den fungerar bland annat som underlag för prioriteringar av åtgärder för kommande investeringsplaner för infrastruktur perioden 2014–2025.

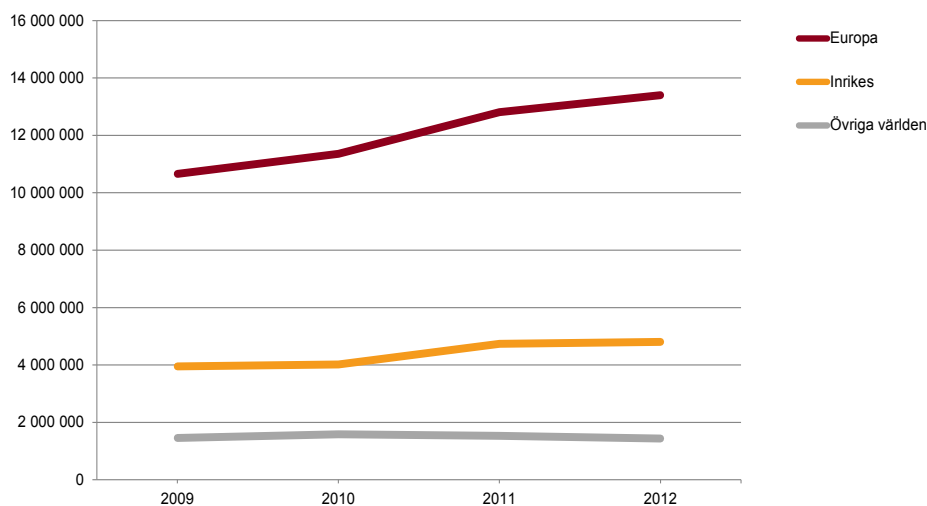

Diagram 15: Passagerarfrekvens 2009–2012.
Källa: Swedavia.

Förutom att peka på behovet av kapacitet och tillgänglighet samt stödja och utveckla en fungerande bostads- och arbetsmarknad visar den tydligt på behovet av hållbar utveckling där inte minst klimatutmaningen vilar tungt.

En väl utbyggd kollektivtrafik och utveckling av det regionala cykelvägnätet är två viktiga delar i att klara våra utmaningar. Men det krävs också kompletterande investeringar i vägar och att verksamheter i hög utsträckning lokaliseras till kollektivtrafknära lägen.

Trafikanalys har beräknat att samhällets kostnader för förseningar i de tre storstadsregionerna uppgår till cirka 11,5 miljarder årligen. Den ojämförbart största delen står Stockholm för, med cirka 9 miljarder. I Stockholms län med omgivande län pendlar resenärerna i genomsnitt längre än i andra delar av landet, men Stockholm står också för landets högsta marknadsandel för kollektivtrafik och svarar för hälften av landets samlade kollektivtrafikresande.

Det är mycket positivt att regeringen i budgetpropositionen aviserat betydande satsningar på trafikinfrastruktur som förhoppningsvis ger Stockholmsregionen nödvändiga resurser för att klara både befolkningsökningen och klimatutmaningarna.

! **Nationella medel för infrastruktur måste fördelas utifrån faktiska och förväntade resandeströmmar.**

Arlanda – en viktig länk till omvärlden

Att ha god tillgänglighet och bra förbindelser med andra internationella regioner är inte bara av betydelse för Stockholmsregionen utan för hela riket. I det sammanhanget är Stockholm Arlanda Airport med sina drygt 170 destinationer Sveriges viktigaste kommunikationsnav, men vid flertalet interkontinentala resor krävs ett byte i till exempel Köpenhamn som även är huvudnavet för SAS. Att öka antalet direktdestinationer är av stor betydelse för att turismen, näringslivet och regionens profil som en internationellt tillgänglig region. De direkta vinsterna för passagerare av att etablera tio nya direkta flyglinjer värderas till mellan 420 och 820 miljoner kronor enligt rapporten *Stockholmsregionens Internationella Tillgänglighet*.

Under 2012 passerade drygt 19,5 miljoner resenärer genom flygplatsen. Det är det högsta antalet någonsin och tillväxten drivs framförallt av en ökning av antalet passagerare från Europa medan den interkontinentala trafiken har minskat något jämfört med 2011. Under den första delen av 2013 har antalet passagerare fortsatt att öka och även den inter-

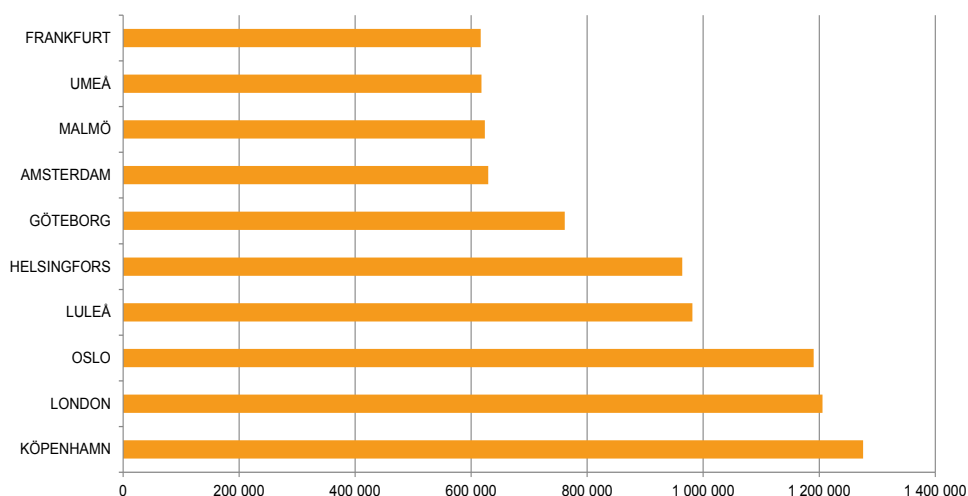

Diagram 16: De tio största destinationerna mätt i antal passagerare, Arlanda 2012. Källa: Swedavia

kontinentala trafiken har en tydlig uppgång. Allt talar för att 2013 kommer att bli ett rekordår när det gäller passagerarfrekvensen.

De största destinationerna 2012 är desamma som 2011 och alla har ökat utom Malmö. Amsterdam är den destination som ökat mest sedan 2011.

Marktransporter till och från Stockholm Arlanda riskerar med dagens miljötillstånd att begränsa den internationella tillgängligheten. Ett nytt tillstånd måste beakta denna problematik.

Klarar Arlanda av Stockholms-regionens behov av ökad internationell tillgänglighet?

Stockholm Arlanda Airports positiva utveckling kan samtidigt bli ett problem. Med nuvarande miljötillstånd når Arlanda snart sitt tak för utsläpp av bland annat koldioxid. Därför behövs akuta infrastrukturåtgärder för att minska utsläppen från transporter till/från flygplatsen. En nu pågående prövning av ansökan om tillstånd enligt miljöbalken kan dock innebära andra villkor för flygplatsen. Planeringstrycket kommer också att vara mycket högt under de närmaste åren, vilket för övrigt är en nödvändighet om regionens utveckling inte ska stanna av. Många och alltmer komplexa frågeställningar ska behandlas som exempelvis hur Arlandas och även Brommas påverkan på omgivningen ska hanteras. Båda är viktiga för regionens utveckling men innehåller många markanvändningskonflikter.

Den inomregionala pendlingen dominerar

Det helt dominerande antalet arbetsresor sker inom länet, antingen inom hemkommunen eller till annan kommun inom länet. Det är endast drygt tre procent av de förvärvsarbetande i länet som har sitt arbetsställe utanför länet. Det är förhållandevis små könsskillnaderna i arbetspendlingen oavsett om man mäter antal eller ressträcka. Det är dock oftast män som pendlar något mer och något längre.

Oavsett könsskillnaderna i antal och pendlingsavstånd så visar statistiken vikten av ett väl fungerande inom-regionalt trafiksystem som baseras på såväl effektivt flöde i nord-sydriktningen som tvärförbindelser i öst-västlig riktning.

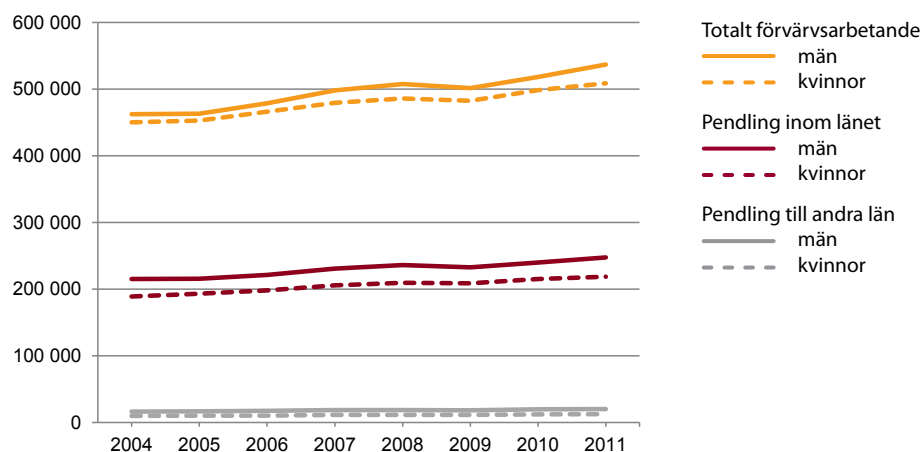

Diagram 17: Antalet förvärvsarbetande totalt och pendling inom och utom länet. Källa: SCB.

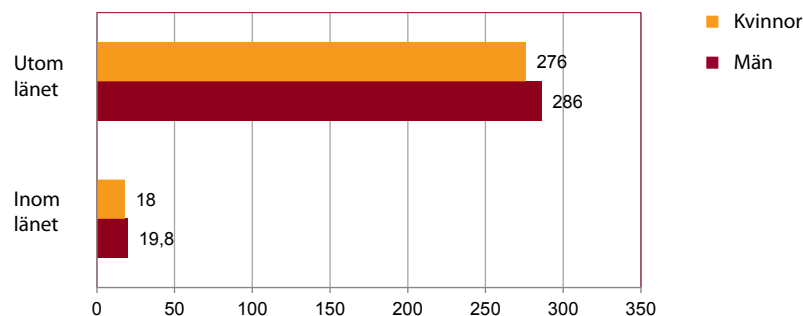

Diagram 18: Genomsnittlig pendlingsträcka i km 2011

Stockholmare reser miljövänligt

Två av tre
förflyttar sig
miljövänligt.

Kollektivtrafiken är och har länge varit stommen i länets transportsystem. En väl fungerande kollektivtrafik är en förutsättning för att många människors vardag ska fungera. Kollektivtrafiken bidrar också till att näringslivet kan fungera genom att avlasta vägtrafiken och därmed underlätta de transporter som av olika anledningar behöver ske bilburet. Ett alltmer viktigt komplement till kollektivtrafiken är cykeltrafiken som sannolikt har en betydande utvecklingspotential.

Det vanligaste sättet för en länbo att ta sig till arbetet eller studierna är att åka med kollektiva färdmedel, vilket drygt hälften gör. Näst vanligast – tjugonio procent – är att åka bil utan passagerare, nio procent går, cyklar gör fem procent och lika många samåker i bil.

Kvinnor reser med kollektivtrafik i högre utsträckning än män och yngre i högre utsträckning än äldre.

Kvinnor går eller cyklar till arbetet/studierna i högre utsträckning än män medan yngre i betydligt lägre utsträckning går eller cyklar.

Fortsätt satsningarna på att förbättra förutsättningarna för cykeltrafik.

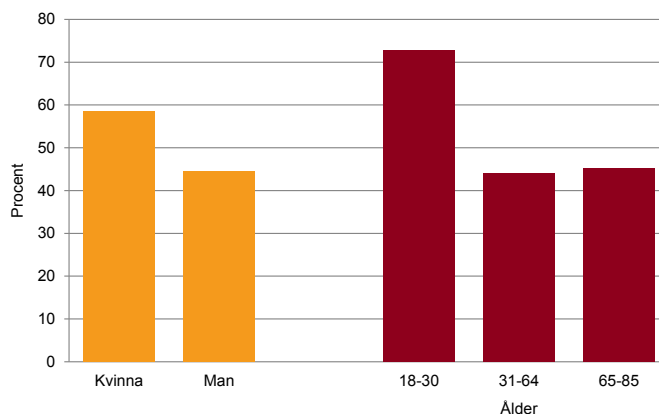

Diagram 19: Andel av förvärvsarbetande/studerande som huvudsakligen reser med kollektivtrafik 2013. Källa: Länsstyrelsen Stockholm, medborgarundersökning 2013.

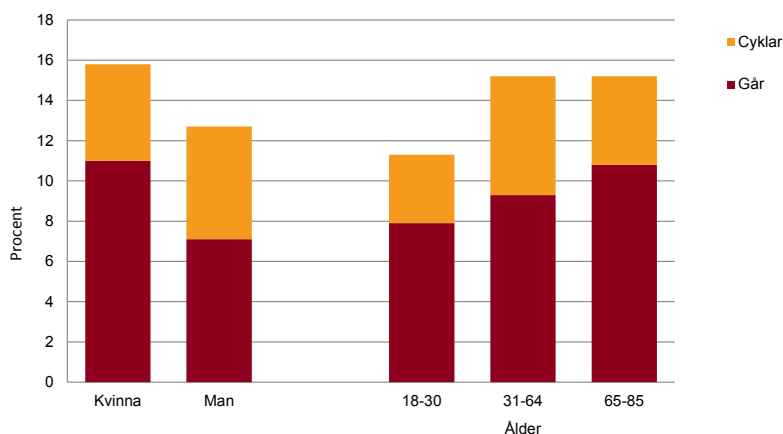

Diagram 20: Andel förvärvsarbetande/studerande som huvudsakligen går eller cyklar till arbete/studier. Källa: Länsstyrelsen Stockholm, medborgarundersökning 2013.

Renare luft i vår huvudstadsregion

Stockholm utgör en storstadsregion som många människor förflyttar sig inom varje dag. Transporter är en förutsättning för regionens livskraft, men ökad trafik innebär också att vår luft försämras. Trots tidigare insatser har luftkvaliteten i Stockholm under senare år inte blivit bättre och speciellt under våren fylls stadsluften av små partiklar som nöts fram ur gatu-beläggningen av dubbdäck. Luftföroreningarna påverkar hälsan för länets invånare och med regionens tillväxt och ökning av trafiken står länet inför utmaningar att uppnå god luftkvalitet inför framtiden.

Stockholmsluften – en hälsofara?

Allt fler rapporter som påvisar luftföroreningarnas inverkan på hälsan har på senare år presenterats. Barn i mer luftförorenade områden riskerar att få sämre utvecklade lungor, vilket påverkar deras lungfunktion även som vuxna. Dessutom är risken större för att barn får astma eller allergier. Studier visar även att gravida som utsätts för luftföroreningar löper större risk att föda för tidigt.

Enligt beräkningar är cirka 34 000 personer i Stockholms län bosatta i områden där luftföroreningshalterna är högre än gällande miljö kvalitetsnormer. Påverkan på hälsan sker dock redan vid mycket låga halter av de olika föroreningarna och riskerna ökar med halten. Allt arbete för att förbättra luftkvaliteten i länet är därför en hälsovinst.

Förutom mätningar av luften har nästan hälften av länsborna i enkätsvar svarat att de upplever att luftföroreningar är ett stort problem i den offentliga miljön. 23 procent, anser att luftföroreningar är ett stort problem i området där de bor.

Luft och trafik

Vägtrafiken är den dominerande källan till luftföroreningar i länet. Trots en renare fordonsflotta har den förväntade minskningen av kvävedioxid inte har blivit av på grund av den kraftiga ökningen av diesel-fordon, samt det faktum att trafiken totalt har ökat. Partiklar genereras främst av dubbdäckens slitage på vägbanorna som vid torrt väglag virvlar upp i luften. Detta innebär att halterna är som högst under perioden februari till maj.

Normerna för kvävedioxid och partiklar överskrids på 36 respektive 48 gator i länet. Det är ett relativt stort antal områden, vilket gör det mer komplicerat att med riktade punktinsatser åtgärda problemen än i andra län med färre drabbade platser. Tidigare insatser har inte varit tillräckliga för att pressa ner halterna, utan behövs mer genomgripande lösningar.

Åtgärder

För att reducera halterna av föroreningar i stockholmsluften behövs en kombination av åtgärder. Dessa åtgärder omfattar bland annat vinterdäckval, förbättrad kollektivtrafik, framkomlighets- och parkeringsåtgärder, främjande av gång- och cykel-

trafik samt förändrade resevanor. Åtgärderna kräver aktiv samverkan mellan länets aktörer och bör hanteras utifrån ett helhetsperspektiv då de också tjänar andra syften, som exempelvis reduktion av klimatpåverkande utsläpp och bättre framkomlighet i staden genom minskning av trafiken.

Hur åtgärderna bör utformas och vilka effekter de får är beroende av en rad olika förutsättningar, bland annat fordonsparkens sammansättning på olika vägvägnitt, andel yrkes- trafik samt godstrafikens flöde. Länstäckande och återkommande trafikmätningar är ett medel för att genom ökad kunskap om trafiksituationen skapa förutsättningar för effektiva och ändamålsenliga insatser.

Ökad kunskap om trafikens sammansättning i länet skapar förutsättningar för mer ändamålsenliga insatser

En åtgärd för att minska partikelhalterna som får en relativt snabb effekt är en kraftig minskning av andelen dubbdäck. Ett förslag för att uppnå detta är att införa dubbdäcksavgifter. Avgifter på dubbdäck skulle, till skillnad från ett förbud mot dubbdäck, möjliggöra för tillfälliga besökare att genom en avgift få tillträde till de områden i Stockholms stad som har dubbdäcksrestriktioner. Positiva erfarenheter av att införa avgifter finns från Oslo där andelen dubbdäck för närvarande är cirka 15 procent, att jämföra med dubbdäcksförbudet på Hornsgatan som resulterat i en dubbdäcksanvändning där på cirka 30 procent.² Förhoppningsvis påskyndar regeringen möjligheten att ge kommunerna rätt att införa dubbdäcksavgifter.

Dubbdäcksavgifter bidrar till att minska luftföroreningar och möjliggör mer flexibla lösningar för bilister

² Dubbdäcksanvändningen i länet i stort uppgår till omkring 50–65 procent.

Frisk luft
– något vi alla
behöver.

Foto: Christina Fagergren

Dricksvattenförsörjning på kort och lång sikt

Jordens vatten består till 97 procent av havsvatten. Bara tre procent är landbaserat sötvatten – det vi dricker och badar i, använder till bevattning och påverkar genom olika sorts mänsklig aktivitet. Av detta är två procent grundvatten och en procent ytvatten som finns i våra sjöar och vattendrag.

Mälaren försörjer länets invånare med dricksvatten

Huvuddelen av länets befolkning försörjs med vatten från Mälaren från tre stora ytvattenverk: Norsborgsverket i Botkyrka kommun och Lovö vattenverk i Ekerö kommun, som bägge hör till Stockholm Vatten och Görvälnverket i Järfälla kommun för Norrvatten. Dessutom tar Södertälje vatten från Mälaren som infiltreras i Malm-sjöåsen vid Djupdalsverket. Vattenförsörjningen i Stockholms län tenderar att bli alltmer beroende av Mälaren som råvattentäkt i och med Stockholm Vattens nya överföringsledningar till Strängnäs/Mariefred (via Ekerö) och Nynäshamn samt Norrtäljes anslutning till kommunalförbundet Norrvatten. Samtliga dessa verk är nu föreslagna som riksintressen för dricksvattenförsörjning.

Reningsprocessen i ett vattenverk

Reningstekniken i vattenverken är uppbyggd i flera steg, där första steget handlar om att sila vattnet från fisk och alger. Därefter sker en avancerad reningsprocess som inkluderar tillsättning av aluminiumsulfat som avlägsnar partiklar. Vattnet går också genom sand- och kolfilter av aktivt granulerat kol, som förbättrar lukten och smaken och minskar halten organiska ämnen och skyddar mot föroreningar. Nästa steg i processen handlar om att vattnet bestrålas med UV-ljus, vilket ger ett bra skydd mot mikroorganismer och avslutningsvis ph-justeras och kloreras det. Efter denna process i totalt sex steg är vattnet klart att skickas ut i våra kranar.

På 1920-talet ansågs vattnet i Mälaren vara otjänligt för bad. Vattenkvaliteten har blivit avsevärt bättre och andelen övergödande näringsämnen i vattnet har generellt sett minskat sedan 60-talet, mycket tack vare att kemisk och biologisk rening har införts i alla större avloppsreningsverk. Men ännu återstår mycket att göra, särskilt i de grunda västra delarna av sjön. De djupa fjärdarna i östra delen, där Stockholm tar sitt vatten, har bra cirkulation och syresättning. De mesta av föroreningarna som orsakar övergödning kommer ifrån Mälarens olika tillflöden. Dessutom finns problem med plast, miljögifter, främmande arter och läkemedelsrester. Och "brunifieringen" av Mälarens vatten ökar genom att mängden humusämnen i vattnet ökar på grund av ökad avrinning från land. Det är inget problem i sig, men mer kemikalier krävs i dricksvattenverken för att producera klart dricksvatten.

Framtidens befolkningstillväxt och klimatförändringar ställer krav

Befolkningstillväxten i Stockholms län kommer att ställa stora krav i framtiden på de tekniska försörjningssystemens robusthet och att dessa är resurseffektiva. Klimatförändringarna är den största utmaningen framöver och behöver ingå som en grundläggande förutsättning i den strategiska planeringen av regionens VA-system.

I syfte att långsiktigt säkra vattenförsörjningen har vattenmyndigheterna i sitt åtgärdsprogram

för åren 2009–2015 pekat på behovet av att kommunala och större enskilda dricksvattentäkter har ett tillräckligt skydd. Ett bra skydd för vattenförsörjningen kännetecknas av att det finns reservvattenberedskap och att huvudmännen har planerat och säkerställt den långsiktiga vattenförsörjningen, baserat på en vattenförsörjningsplan. Ännu återstår en hel del arbete innan samtliga vattentäkter har ett tillfredsställande skydd

Regional samverkan

Behovet av en regional samverkan inom vatten- och avloppsområdet har av naturliga skäl ökat under senare år och blivit mer komplext. Rådet för Vatten och avloppssamverkan i Stockholms län (VAS-rådet) bildades 2005 och är en sammanslutning av kommunerna och vattenbolagen i länet. Länsstyrelsen och Landstinget är adjungerade och rådet har utvecklats till ett väl fungerande forum för strategiska samtal och rådslag om framtidens vattenförsörjning.

En fortsatt sammankoppling av distributions-systemen inom Stockholms län och till kommuner i angränsande län skapar ökad säkerhet och möjliggör bättre resursutnyttjande. Därmed kan reservvattenanläggningar för en kommun användas vid leveransavbrott i en annan kommun. Möjligheten att använda sjöarna Erken och Yngern och regionens grundvattentillgångar som resurser för regionen i sin helhet skulle gynnas genom en sammankoppling av systemen. De åtgärder som behöver genomföras

innebär investeringar och långsiktiga åtaganden som i många fall inte kan bäras av en enskild kommun. Det är därför viktigt att VA-frågorna bedrivs i en regionalt sammanhållen form.

Säkra reservvattentäkter

Den ökade sårbarheten medför ökade krav på reservvatten från grundvattentäkter eller andra ytvattentäkter än Mälaren. För att kunna möta ett längre bortfall av råvatten från Mälaren finns som reserv i första hand Bornsjön (Stockholm Vatten) och Norrvattens fyra reservvattentäkter i Stockholmsåsen samt grundvattentäkter i kommunerna.

VAS-rådet har gjort en kartläggning av Stockholms läns yt- och grundvattenförekomster som kan vara av intresse för nuvarande eller framtida regional/ kommunal dricksvattenförsörjning. Dessa har analyserats och prioriteringar har gjorts avseende potentialen för regional/kommunal vattenförsörjning och behovet av långsiktigt skydd. Det har ett nära samband med kommunernas och vattenbolagens utbyggnadsplaner och prioriteringar för den reguljära vatten- och reservvattenförsörjningen.

Det råder för närvarande stor aktivitet i länet i fråga om att inrätta, alternativt revidera vattenskyddsområden. Samtliga grundvattenmagasin i länet har analyserats med avseende på vattentillgång, vattenkvalitet, påverkan från olika markanvändning och verksamheter samt förutsättningarna för att förstärka den naturliga grundvattentillgången genom infiltration av vatten från i första hand sjöar men även vissa vattendrag (så kallad konstgjord grundvattenbildning).

Totalt har 151 grundvattenmagasin analyserats och beskrivits. Högprioriterade grundvattenmagasin finns speciellt i åsarna i de större isälvsstråken. På motsvarande sätt har även ytvattenförekomsten i 64 sjöar analyserats.

! *Ombyggnaden av Slussen en förutsättning för den framtida vattenförsörjningen.*

Östersjöns vatten – förbättringar för framtiden

Vattenmiljöerna längs vår kustlinje betyder mycket för rekreation, turism, fiske och livsmiljö – för människor, växter och djur. Kustzonen är även mottagare av renat avloppsvatten och är viktig för gods- och persontransporter. Detta är en gemensam angelägenhet för oss alla. Målet för kustvattnen i Stockholms län är god ekologisk status till år 2021. I dag har de allra flesta måttlig eller sämre status. Det behövs omfattande åtgärder för att nå målen, särskilt i områden som påverkas av tillförsel av näringsämnen från reningsverk och vattendrag.

Man behöver använda en lång tidsskala för att få rätt perspektiv på vattenkvalitetmätningar. Mycket av de föroreningar vi ser idag är ett arv sedan 30 år tillbaka eller mer.

! *Närmare hälften av belastningen i de större vattendragen har naturligt ursprung.*

I arbetet med att förbättra vattenkvaliteten är det framför allt näring med mänskligt ursprung som kan påverkas genom åtgärder. Fördelningen mellan olika näringskällor varierar betydligt mellan olika vattendrag och avrinningsområden längs Svealandskusten. Andelen kväve från mänskliga källor beräknas ligga mellan cirka 50 och 70 procent i de undersökta vattendragen, medan andelen fosfor är mellan cirka 50 och 60 procent. För samtliga vattendrag är jordbruksmark den dominerande källan till kväve och fosfor.

Jordbruksmarken

En nyvunnen kunskap är att de kraftiga minskningarna av närsalter som pågått sedan 1980 nu gett resultat som gör att Östersjöländerna totalt sett är mycket nära de önskvärda tillförselnivåerna. Däremot kommer det att ta längre tid än man tidigare be-

räknat innan Östersjön är återställd. Svenskt lantbruk har i dag de lägsta förlusterna av fosfor och kväve per hektar av alla länder runt Östersjön på grund av det proaktiva arbete som har utförts.

Reningsverk har fortfarande stor påverkan

Efter jordbruk är reningsverk, eller nedfall på vatten-systemens ytor, den näst största källan till kväve med mänskligt ursprung. Med den förväntade befolkningsökningen i vår region, och med den klimatförändring som förutspås, behöver vi finna långsiktigt hållbara lösningar på hur den storskaliga avloppshanteringen ska kunna fungera i framtiden. Ett underlag behövs för kommuner och aktörer vid beslut om lokalisering och kapacitetsutbyggnad av reningsverk, eftersom det kommer att handla om stora och kostnadskrävande investeringar.

Scenarioberäkningar visar att väsentligt minskade halter av framförallt kväve kan uppnås om utsläppen leds ut till havs, alternativt att en kraftigt ökad rening införs vid befintliga reningsverk. Slutsatsen är ändå att det inte räcker med åtgärder enbart vid reningsverken för att nå god status i alla vatten, ytterligare

åtgärder måste till för att minska belastningen på våra skärgårdsområden.

Syresituationen riktigt bra i ytterskärgården

Det finns också ljusglimtar. Tillförseln av kväve till Östersjön har sedan 1970-talet minskat markant från jordbruk och reningsverk (men ökar från sjöfarten), mycket tack vara fosforrening och storskalig kväverening.

Mätningar visar att syresituationen är fortsatt bra eller bättre i ytter- och mellanskärgården, men något sämre i vissa inre fjärdar. I många isolerade vikar råder dock fortfarande svår syrebrist. Det är oklart hur mycket utbredningen av syrebrist brukar variera i dessa och många andra fjärdar eftersom det saknas längre tidsserier. Skillnaderna mellan år kan vara tecken på långsiktiga förändringar, men kan också bero på inomårsvariation i vattenutbytet

Kväve- och fosforkällor

Jordbruksmark och reningsverk är de dominerande mänskliga källorna. Enskilda avlopp står regionalt för en relativt liten andel av fosforbidraget, men kan lokalt ha stor påverkan. En betydande del av kvävebelastningen på innerskärgården kommer från Mälardalens reningsverk.

Från Mälارö till ytterskäråård – om länets landsbygd

Stockholms län har Sveriges tredje största landsbygdsbefolkning med närmare 100 000 personer. Stockholms kraftiga befolkningstillväxt spiller över på landsbygden och invånarantalet har under det senaste decenniet ökat med i snitt ungefär 1 000 personer varje år.

Landsbygden är en tillgång för storstaden. Den erbjuder rekreativsmöjligheter, bidrar till regional identitet, ekosystemtjänster och kan stärka Stockholm som besöksmål. En förutsättning är att landsbygden lever, både genom traditionella näringar och nya verksamheter. Länets landsbygd har en stor potential att utveckla företagandet kring lokalt producerade livsmedel och andra produkter.

Variationsrikt landskap för boende, arbete och rekreation

Vår landsbygd spänner från Mälåroarna i väster till ytterskäråården i öster. I norr möter Roslagen och i söder Södertörn. Här finner vi herrgårdslandskap, skogar, sjöar, skäråård och flertusenåriga odlingsbygder med byar och gårdar. Den variationsrika landsbygden är en viktig del av länets attraktivitet. Ungefär 14 procent av länets landyta upptas av jordbruksmark, det vill säga åker- och betesmarker.

Närheten till huvudstaden är unik för landsbygden i Stockholms län. Utbyte av varor och tjänster mellan stad och land har alltid funnits och har haft betydelse för både miljö och verksamheter. Kopplat till storstaden är också mångas behov att på sin lediga tid söka sig ut till lantligare miljöer. Nya fritidshusområden tillkommer kontinuerligt. Fritidshusområdena tar upp lika stor del av länets bebyggda yta som marken för permanentbostäder. År 2010 fanns 344

fritidshusområden i länets, som tillsammans inrymde 45 838 fritidshus. Nästan lika många fritidshus var belägna utanför fritidshusområdena. En stor del av fritidshusen ligger i Norrtälje och Värmdö kommuner.

Landsbygdens invånare

År 2010 var 98 768 personer bosatta på landsbygden.³ Av dessa bodde 57 procent utanför tät- och småorter, 31 procent i småorter och 12 procent i landsbygdstätorter. Mest ökar landsbygdsbefolkningen i kommunerna Norrtälje, Ekerö, Södertälje och Sigtuna. Befolkningssammansättningen skiljer sig från tätorterna. Unga, kvinnor och utlandsfödda är underrepresenterade. Likaså är ytterst få födda i ett utomeuropeiskt land. Ju glesare landsbygden är, desto färre personer med denna bakgrund.

I alla åldersgrupper är kvinnorna färre än männen och skillnaden tilltar med stigande ålder. Utbildningsnivån är lägre än i tätorterna och arbetslösheten högre. Bara 30 procent har en eftergymnasial utbildning och 2011 stod 17 procent av befolkningen utanför tätorterna i arbetsför ålder som icke-förvärvsarbetande.

³ I avsnittet används Länsstyrelsens definition: landsbygd utgörs av glesbygd, småorter samt ett urval av 36 specifika tätorter, som har valts ut för att de har en särskild historik, till exempel gamla bruksorter och orter med särskild landsbygds-karaktär. Om inte annat anges, syftar de statistiska uppgifterna i följande avsnitt texten på denna definition.

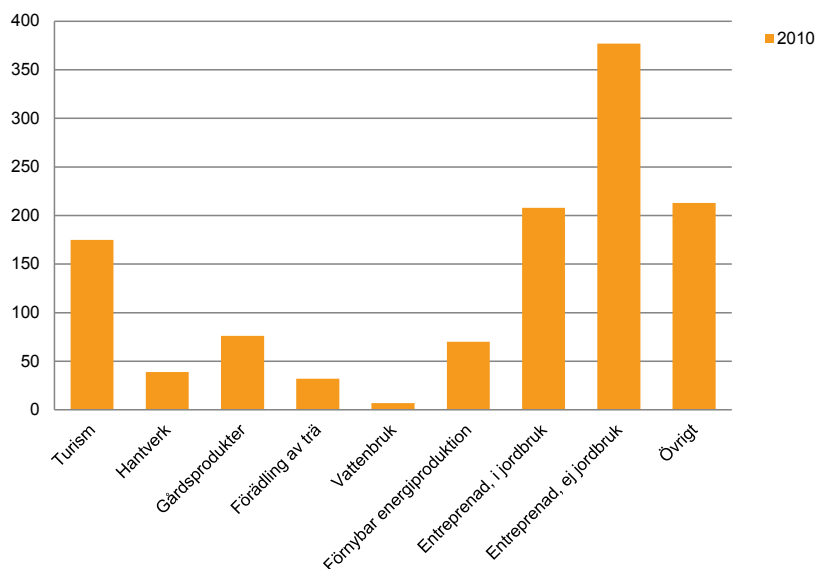

Diagram 21: Jordbruksföretagens kombinatörsverksamhet – antal företag 2010. Källa: Jordbruksverket.

Landsbygden kännetecknas av ett omfattande företagande. I betydligt större utsträckning än i tätorter är landsbygdsbefolkningen sysselsatta i små företag. Andelen företagare är också högre; över 10 procent av invånarna här har eget företag. Vanligast är verksamhet inom byggindustrin samt olika typer av tjänster som servar företag, följt av handel och personliga/kulturella tjänster. Först därefter kommer landsbygdens traditionella basnäringar jord- och skogsbruk och fiske. Det är en stor könsskillnad i landsbygdens företagande, ungefär 3/4 av företagen är män och 1/4 kvinnor. Kvinnorna driver framför allt verksamhet inom branscherna vård och omsorg, personliga/kulturella tjänster samt utbildning. Endast 8 procent av företagen är under 35 år. I de yngre åldrarna märks en högre andel kvinnor med eget företag än i de högre åldersskikten.

Många landsbygdsbor har inte sin försörjning på landsbygden utan pendlar till andra områden för att arbeta. Utanför tätorterna är nattbefolkningen nästan dubbelt så stor som dagbefolkningen.

Generationsväxling och nya näringar

Närheten till storstaden ger Stockholms landsbygd särskilda förutsättningar. Ett kännetecken är att landsbygden har ett ovanligt diversifierat näringsliv med en mix av olika verksamheter. I förhållande till landet i övrigt står jordbruksverksamheten för en mindre del. En tendens är också att deltidsföretagen

ökar medan heltidsföretagen minskar. En låg tillväxt i lantbruket gör att närmare hälften av jordbruksföretagen har en eller flera bisysslor parallellt med jordbruket. Närheten till storstaden underlättar en försörjning som är baserad på en kombination av verksamheter. Vanligast är olika former av entreprenadtjänster men turism, uthyrning och andra fritidsaktiviteter blir allt vanligare komplement till jordbruket. Diversiteten är en styrka att bygga vidare på.

! Den kommande generationsväxlingen är en av jordbruksnäringens och hela landsbygdens stora utmaningar.

Men landsbygden behöver också sina traditionella näringar. Den kommande generationsväxlingen är en av jordbruksnäringens och hela landsbygdens stora utmaningar. Mer än en tredjedel av länets jordbrukare är över 65 år och bara 3 procent under 35 år. Trenden finns i hela landet men är tydligare i Stockholm.

I länet finns cirka 2 000 jordbruksföretag som tillsammans sysselsätter runt 5 000 personer. De flesta arbetar som egna företagare eller i ett familjeföretag. Växtodling är den dominerande verksamheten. Att det blivit mindre lönsamt att driva jordbruk märks mest i att antalet företag med djuruppfödning minskar. Särskilt bekymmersamt är att vi får färre nötkreatur. På sikt riskerar det öppna landskapet att växa igen, då ängs- och betesmarkerna inte längre

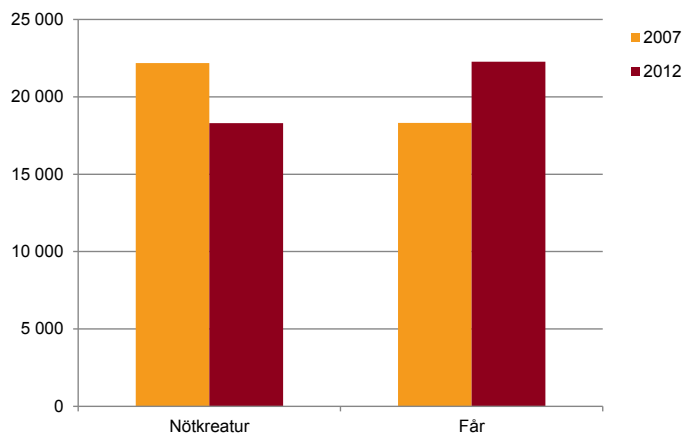

Diagram 22: Antal nötkreatur och får i Stockholms län. Källa: Jordbruksverket.

hävdas. Växt- och djurlivet tunnas ut liksom kulturhistoriska värden. En viss kompensation ges dock genom att antalet får ökar.

En rationalisering pågår där större jordbruksföretag tar över mark. Så många som 40 procent av lantbrukarna bedriver jordbruk på mark som är helt eller delvis arrenderad. Efter det senaste decenniets explosionsartade ökning av antalet hästar verkar nu hästnäringen ha stabiliserats. Nya sysselsättningsgrenar med anknytning till hästhållningen växer fram. I vissa delar av länet kan de många hästarna kompensera minskningen av betande nötkreatur och därmed motverka igenväxningen av betesmark.

! Länets jordbruksmark har minskat med 13 procent på fem år.

I takt med länets befolkningsökning växer konkurrensen om marken. 70 procent av den mest högvärdiga åkermarken finns inom tre kilometer från tätortsbebyggelse. Mellan 2005 och 2010 minskade jordbruksmarken med över 13 procent. Ökande markpriser blir ett annat incitament för jordbrukare att sälja sin mark för andra ändamål, vilket försvårar expansion och nyetablering av jordbruk.

Den storstadsnära landsbygdens möjligheter

Anslutning och attraktivitet

Landsbygden i Stockholms län står inför flera utmaningar men har också stora utvecklingsmöjligheter. För att kunna locka människor med olika bakgrund och kompetenser, särskilt unga människor, att bosätta sig där och starta företag behöver den kunna erbjuda en attraktiv livsmiljö. Det handlar om möjligheter till ett bra boende, goda kommunikationer och en intressant arbetsmarknad. I stora delar av länet ger den utbyggda kollektivtrafiken möjlighet till arbetspendling men inte överallt. Skärgården har sin särskilda problematik. En god IT-infrastruktur är av största betydelse. Den gör marknaden och det övriga samhället tillgängligt för företagandet och boende på landsbygden. Det blir möjligt för landsbygdsföretagare att bedriva modern och diversifierad verksamhet. Utbyggnad av IT-infrastruktur kan bidra till att stärka sårbara lokala samhällen och därigenom motverka en stagnerande utveckling. Stockholms län har sedan flera år tillbaka Sveriges högsta anslutningsgrad av bredband genom fiber. Landsbygden har dock inte tagit del av utvecklingen, som i första hand koncentrerats till de centrala tätorterna. Ett omfattande stamnät gör ändå att det finns fysiska förutsättningar för utbyggnad över hela länet. För närvarande pågår flera projekt i skärgården, där lokala byalag med samordnade insatser ansluter sina öar genom ett stamnät av redan befintliga sjökablar.

Marknad för mat

Jordbruket i Stockholms län har direktkontakt med Sveriges största marknad, med många medvetna konsumenter. Det nära förhållandet mellan storstad och landsbygd kan utvecklas vidare. I staden finns människor, mötesplatser och marknader. Landsbygden erbjuder möjligheter till rekreation, ett tilltalande landskap med unika natur- och kulturmiljöer, livsmedel och ekosystemtjänster. Stockholms snabba utveckling som besöksmål ger förutsättningar för att landsbygdsturismen kan utvecklas som en näringsgren. Intresset för närproducerad mat ökar i hela landet. Vi har ett kulinariskt kulturarv att förvalta och utveckla med till exempel Waxholmsströmning, rabarber, Åkeräpple, Ekeröpotatis och andra grönsaker från Mälarearna. En lönsam produktion och förädling av lokala livsmedel, baserade på landsbygdens traditionella näringar, bidrar till att upprätthålla en levande landsbygd med vackra landskap och ett rikt växt- och djurliv.

Det finns fler och fler exempel på hur företagsnätverk på landsbygden bidrar till att skapa synergier mellan olika verksamheter eller producenter. Samverkan kan ske i produktionskedjan, kring speciella produk-

Mångfald
– en styrka att bygga
vidare på.

ter eller genom en medveten samlokalisering. Den lokala livsmedelsproduktionen är i vardande och det finns redan flera exempel på givande samarbeten. På Värmdö och Södertörn har det bildats ett nätverk mellan ett tiotal företagare som producerar olika typer av livsmedel. En nod utgörs av Säby gård där spannmålsodling, rapsoljetillverkning, musteri- och bryggeriföretagen praktiskt taget finns på samma gårdsplan.

Ett annat exempel på att ta tillvara Stockholmnarnas matintresse och efterfrågan på lokala produkter är Stockholms Fiskmarknad. Trots efterfrågan har det hittills varit svårt att hitta fisk från våra närliggande vatten Östersjön och Mälaren och för att möta denna efterfrågan initierades Stockholms Fiskmarknad med målsättningen att i centrala Stockholm skapa en fysisk marknadsplats för regionalt fångad fisk. Många fiskare är intresserade av att delta. Uppskattningsvis ska 800 ton fisk kunna levereras per år med arter som torsk, strömning, sik, gös, abborre och plattfisk. Arbetet drivs av föreningen Stockholms Fiskmarknad som utgörs av fiskare inom en radie av 25 mil från Stockholm. Under närmaste framtid kommer man att pröva möjligheten till temporär försäljning av fisk vid Stureplan.

Skärgård – en världsunik tillgång

Skärgården längs den svenska Östersjökusten och över till Finland är ett av världens största sammanhängande skärgårdsområde. Inom Stockholms län finns cirka 30 000 öar, kobbar och skär. Här bor över 10 000 personer året om, och ungefär 200 öar är bebodda. På sommaren tas cirka 50 000 fritidshus i bruk och uppskattningsvis runt en halv miljon människor besöker skärgården i egen fritidsbåt.

Betalservice
måste få en långsiktig
lösning.

Stockholms skärgård bjuder på en mångfald av miljöer och upplevelser. Här finns innerskärgårdens mer bördiga öar, mellanskärgårdens skärgårdsbyar och tallklädda hållmarker och en ytterskärgård med spridda grupper av karga små öar. Landskapet fascinerar med vatten och horisonter, natur och kulturmiljöer. Förutsättningarna för att leva och verka är olika, liksom tillgängligheten för besökare. Skärgården är utan tvekan en viktig del av det specifika med Stockholms län och kan utvecklas till att bli en än större del i länets attraktionskraft.

Framtid och förutsättningar

Skärgårdens utveckling påverkas av många faktorer. Den är en tillgång för länets invånare och för besökare. Men den utgör också ett glesbygdsområde med speciella förutsättningar för de bofasta, som besvärliga kommunikationer men samtidigt höga fastighetsvärden i storstadens närhet. Skärgården behöver ett livskraftigt företagande och möjligheter för alla åldrar att bo här permanent. Fastighetspriserna försvårar för nya generationer och inflyttare att ta över, liksom för anställda i företagen att finna en bostad.

Möjligheten till bra skolundervisning är en viktig faktor för att unga familjer ska välja att bo i skärgården, på många håll är barnantalet vikande. För skolsituationen är det angeläget att kommunikationen mellan öarna utvecklas, men även att de möjligheter IT-tekniken ger prövas och utvecklas. En annan

betydelsefull del för ett fungerande vardagsliv är att det finns tillgång till apoteksvaror och liknande produkter. En lösning är att utveckla olika ombudstjänster i butiker, vilket också kan bidra till att stärka dessa försäljningsställens ekonomiska bas.

En livskraftig skärgård behöver ett differentierat och hållbart näringsliv. Mångsysslandet för att få tillvaron att gå ihop är en realitet som generationer av skärgårdsbor delar. I dag ser vi också nya livsmönster med deltidsboende och distansarbete. Om sysselsättning och företagande ska kunna utvecklas behövs en rimlig tillgång till offentlig och kommersiell service. Viktiga stödfunktioner är utbyggnad av bredband, post- och paketservice, betaltjänster och transporter av människor och varor. I dag är möjligheten att ta ut kontanter och lämna dagskassor mycket begränsad i skärgården. Att många bankkontor på fastlandet inte längre hanterar kontanter försvårar situationen ytterligare. Sommaren 2013 installerades på fyra platser recycling-maskiner, där företagarna kan sätta in sina dagskassor samtidigt som andra bofasta och besökare kan ta ut pengar. Behovet av olika typer av mobila betaltjänster bedöms öka framöver och det är av stor vikt att detta kopplas samman med utbyggnaden av IT-infrastruktur.

I den regionala utvecklingsplanen för Stockholms län (RUFs) föreslås att offentlig och kommersiell service samlokaliseras till ett antal lämpliga platser, så kallade kärnöar. Dessa ska i sin tur ha goda kommunikationer till replipunkter på fastlandet, så att

arbets- och skolresor är möjliga. Regionens aktörer arbetar nu för att intentionen ska realiseras. På kärnöarna finns i dag sammanlagt ett drygt tiotal åretruntöppna livsmedelsbutiker och försäljningsställen för drivmedel. Det är också till dessa som betaltjänsterna hittills har koncentrerats.

Mot ett internationellt besöksmål

Under några sommarveckor tar ett stort antal sommarboende och turister del av skärgårdens utbud. För närvarande sker en stor satsning på att utveckla skärgårdens besöksnäring. Tillväxtverket har utsett Stockholms skärgård till en av fem platser i landet – "destinationer" – som ska utvecklas till ett hållbart och internationellt konkurrenskraftigt besöksmål. Stockholms skärgård bedöms kunna växa på en internationell marknad och utvecklas till helårsdestination. Om sommarsäsongen kan förlängas och skärgården bli ett besöksmål under fler årstider, skulle den ekonomiska basen stärkas och fler kunna bo och verka här året om. Angelägna insatser för att nå en internationell marknad är att höja kvaliteten på besöksanläggningarna och utveckla destination- och målgruppstänkandet. Riktade erbjudanden och paket behöver tas fram så att såväl äventyrsturister som äldre utländska besökare lockas hit.

De allra flesta kommer till Stockholms skärgård för att uppleva skärgårdslandskapet med sin rikedom av natur- och kulturmiljöer. Dessa värden behöver förvaltas och utvecklas med en långsiktig hållbarhet i fokus. Delar av det gamla jordbrukslandskapet har än så länge kunnat vidmakthållas. Betesdjuren är av avgörande betydelse men de minskar i antal. Insatser görs för att öka betet och skapa fler tilltalande miljöer. Nyttan av djurhållning kan breddas genom livsmedelsförädling och erbjudande om lokala produkter.

Fortsätt att utveckla infrastrukturen i skärgården.

Stranden – en attraktiv boplats för många

Strandlinjen i ett vattenrikt län som Stockholm är lång och områden i strandnära lägen, såväl kring våra sjöar som i skärgården är attraktiva för naturupplevelser, för sportaktiviteter och som boendeplats. De många platser där vatten möter land är en betydande resurs för vårt län men också en resurs som behöver vårdas. För att bevara natur- och rekreationsvärden behövs en balans mellan människans tillgång till naturen och skydd av växt- och djurliv.

Stranden som naturvärde

Stränder hyser ett artrikt växt- och djurliv såväl ovan som under ytan. I det grunda strandvattnet finns viktiga födoområden för sjöfågel. Vikar och andra grundområden utgör ovärderliga lek- och uppväxtområden för många fiskarter och är därmed avgörande för reproduktion av de sviktande fiskebestånden. Strandområdet har därutöver en viktig funktion som biologiskt filter då vattnet renas, genom att näringsämnen tas upp i växter och partiklar binds, istället för att transporteras ut i sjöar och hav.

Strandnära områden är inte bara attraktiva platser för djur- och växter utan också för människor. Många vill bosätta sig i närheten av vattnet. Av denna utveckling följer att bryggor och småbåtshamnar byggs ut och grunda och skyddade vikar i skärgården är speciellt lämpliga lägen för detta. Då våra båtar tenderar att bli allt större kräver det större bryggor och djupare vatten och i sin tur ofta muddring av bottnar. Naturstränder och grunda områden, ofta de mest värdefulla för växt- och djurliv, riskerar därmed att gå förlorade. Med god kunskap och planering vid byggnation av bryggor och småbåtshamnar kan en balans skapas mellan människans tillgång till naturen och skydd av växt- och djurliv.

Båttrafiken påverkar stranden

Intresset för vattnet syns inte bara direkt i strandnära områden utan också genom ökad reguljär båttrafik, sjötransporter och antalet fritidsbåtar. Vågorna och svallet från, framförallt större båtar medför skador på strandområden. En inventering av 51 mil stränder i Stockholms mellanskärgård visar att 16 procent har erosionsskador i någon omfattning. Nästan 80 procent av erosionsskadorna återfinns i anslutning till farlederna. På vissa platser är erosionen kraftig och orsakar betydande skada på strand- och naturmiljöer, vilket får negativa konsekvenser för vegetation och lekområden för fisk och kan orsaka skador på bryggor och anläggningar. Möjliga åtgärder för att minska erosionen är att införa strängare hastighetsbegränsningar, framförallt längs med de mest känsliga delarna av farlederna.

Strandskyddet

Strandskyddslagen ändrades 2009 vilket bland annat innebar att kraven skärptes för att få dispens för att uppföra byggnad, brygga eller liknande inom 100 meter från strandlinjen. Efter lagändringen har nytilkomna fastigheter blivit färre, men inom de områden som redan är bebyggda har bebyggelsen förtätats. Befintliga tomter med hus anses som redan ianspråktagna, vilket är det skäl som används i drygt hälften av de dispenser som kommunerna medger idag.

I länet finns
sammanlagt
1500 mil kust

Den bebyggelsepåverkade andelen av fastlandskustlinjen – som 2010 omfattade knappt 154 mil – uppgick till 53 procent vilket är högre än den bebyggelsepåverkade strandlinjen kring Mälaren – som 2010 omfattade knappt 125 mil – vilken uppgick till 36 procent sammanlagt för samtliga berörda län.

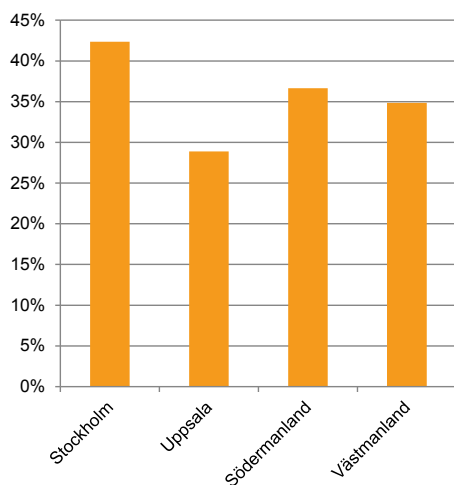

Diagram 23: Bebyggelsepåverkad andel av länets strandlinje Mälaren 2010. Källa: SCB. Med bebyggelsepåverkad avses att det finns en byggnad, brygga eller liknande inom 100 meter från strandlinjen.

Kulturarv för framtiden

På sommaren intar turisterna Stockholms broar. Med kameror förevisas vyerna över staden. Vattenspeglarna, silhuetten med de många kyrktornen, Södermalms karakteristiska förkastningsbrant och inslag av symbolbyggnader som Stadshuset blir minnesbilden av Stockholm. Stockholms skönhet lockar många till besök – länets kulturarv har ett värde för många fler än de egna invånarna. Stockholms stadsbild och de historiska miljöerna har stor betydelse för en växande besöksnäring men också för Stockholm som attraktiv bostadsort. För dagens invånare bidrar de till att ge förankring, identitet och sammanhang.

Huvudstad med lång och synlig historia

Inom Stockholms län finns tre världsarv: Birka och Hovgården, Drottningholm samt Skogskyrkogården. I direkt anslutning till innerstaden utbreder sig Kungliga nationalstadsparken, landets första och hittills enda nationalstadspark.

Många områden inte bara är av riksintresse för kulturmiljövården, utan också har uppmärksammats internationellt. Stockholm har en ovanligt lång och synlig historia, där stadsbild och arkitektur präglas av att Stockholm länge har varit en central plats i riket - huvudstad sedan 1600-talet och redan på 1300-talet en viktig handelsplats. Ambitionerna har varit höga, både när det gäller offentligt och privat byggande. De främsta arkitekterna och hantverkarna har anlitats, och byggandet och planeringen som skett här har ofta blivit mönsterbildande, från 1600-talets palats till efterkrigstidens bostadsområden. Kännetecknande för Stockholm är att utvecklingen har avsatt tydliga årsringar som adderats till den ursprungliga kärnan i Gamla Stan. Jämfört med många andra städer kan vi därför följa stadens utveckling ovanligt väl.

I hela länet finns många fornlämningar som berättar om att Mälardalsområdet redan under järnåldern utmärkte sig på flera områden. Järnåldersgravfälten ligger tätt, här finns en stor koncentration av runstenar och det finns många fornlämningar som förknippas med utvecklad administration under

yngre järnålder såsom storhögar, kungsgårdsmiljöer, tingsplatser och handelsplatser. Birka och Hovgården – vikingastad respektive kungsgård intar en särställning och utvecklas hela tiden som besöksmål.

Skärgård

Stockholm har en unik skärgård med 30 000 öar, holmar och skär, tätt samlade och ofta åtkomliga med båt inne från huvudstadens centrum.

Den äldre skärgårdskulturen bestod av fiskarbönder så som finns beskrivet i Hemsöborna. Man sålde fisk, sjöfågel, smör, ägg och trädgårdsprodukter på marknaderna längs kusten. Man byggde även båtar och bedrev segelfrakt, vilket avspeglas i rederier längs kusten. Under 1800-talets andra hälft började den stora omvandlingen. Fyr-, lots- och tullväsende byggdes ut. De mer välbeställda började leva sommarliv och byggde fashionabla sommarvillor med glasverandor, särskilt längs inloppet till Stockholm. Sommarpensionat och barnkolonier växte upp. Waxholmsbolaget startade 1869 vilket gav förutsättningar för en kraftig expansion av sommarboendet. 1897 fanns 560 ångbåtsbryggor i skärgården.

En exempellös exploatering i form av tomtavstyckningar och fritidshusbebyggelse skedde under perioden 1930–1970. Skärgårdsstiftelsen inrättades 1959 som en balans till detta med uppdrag att stora markinköp för naturreservat hålla marker allmänt tillgängliga och i hävd.

Bygg en framtid med historia

Historia i utvecklingen

När områden förändras och utvecklas på olika sätt sker ett samspel mellan länets aktörer för att kulturmiljövårderna på bästa sätt ska tas tillvara som en resurs

Det är berikande att leva och vistas i en miljö där historien har en plats i vardagen. När ny verksamhet tillkommer i kulturhistoriskt värdefulla områden ska hänsyn tas så att inte kärnan i det som är värdefullt förstörs. Här har vi ett särskilt ansvar för de miljöer som ur ett nationellt perspektiv är utpekade som riksintressen. Länets fornlämningar berörs i hög grad av samhällsutvecklingen när nya vägar, järnvägar och bostadsområden ska byggas. Målet är att så långt möjligt verka för att fornlämningarna kan bevaras i ett meningsfullt sammanhang. De senaste fem åren har det varje år genomförts över hundra arkeologiska utredningar och undersökningar som genererar ny kunskap om länets historia.

Ta vara på kulturmiljövårderna i Stockholms innerstad för att bevara stadens attraktionskraft för besökare och inflyttare.

Besöksnäring

Stockholms län, med både huvudstad och en av världens största skärgårdar, lockar många till besök. Här finns ett dynamiskt stadsliv, närhet till natur, goda möjligheter för affärslivets möten, högklassiga akademiska institutioner och inte minst en stadskärna som uppmärksammas för sin vackra arkitektur, grönska och vatten. Stockholm är i dag bland de tio största besöksmålen i Europa och ett av dem som växer snabbast, 93 procent av länets besökare är nöjda eller mycket nöjda med sin vistelse här. Besöksnäringen är en av Sveriges växande basnäringar. Den är platsbunden, personaltät och skapar många arbetstillfällen.

Besöksnäring
– en näringsgrens
på frammarsch

En näring att räkna med

Besöksnäringen skapar tillväxt. Resandet beräknas öka med fyra procent per år och den ekonomiska omsättningen för turismen pekar stadigt uppåt. I Stockholms län arbetar över 20 000 personer inom besöksnäringen, de flesta inom hotell- och restaurangbranschen. Under de senaste tio åren har sysselsättningen till följd av turismen ökat med 37 procent.

Besöksnäringen har stora effekter på ekonomin. Den har ett nästan dubbelt så högt exportvärde som järn- och stålindustrin och tre gånger så högt exportvärde som trävaruindustrin. Studier visar att etableringar inom besöksnäringen ger indirekta spridningseffekter på sysselsättningen, till exempel genom nya arbetstillfällen hos underleverantörer och i olika typer av kringservice såsom transporter.

År 2012 konsumerade enbart de utländska besökarna för närmare 45 miljarder kronor i Stockholms län. Mest pengar spenderades i nämnd ordning på boende, mat, shopping och transporter. Konsumtionen av kultur och rekreation har en mindre men växande del. Utländska besökare ägnar sig mer åt shopping än svenska besökare, som i stället lägger en högre andel av sin konsumtion på kultur och rekreation.

Det totala antalet gästnätter har ökat med 50 procent under de senaste tio åren för att under 2012 nå upp till 28 miljoner. Därutöver kom 5,8 miljoner människor hit under en dagstur. 38 procent av övernattningarna utgjordes av någon form av kommersiell övernattning, alltså med boende på hotell, vandrarhem, stugby eller campingplats. I länet finns cirka 300 hotell som tillsammans erbjuder närmare 30 000 rum. Av betydelse är också 4 700 vandrarhemssängar.

Vilka kommer och var bor man?

Två tredjedelar av länets besökare kommer från andra delar av Sverige. Bland de utländska gästerna ligger Tyskland i topp, följt av Storbritannien, USA och Norge. I förhållande till andra delar av Sverige är Stockholm särskilt intressant för länderna på andra sidan Östersjön. Även för resenärer från USA står Stockholm tydligt i fokus. Däremot föredrar danskar och norrmän södra och västra Sverige som destination.

Ungefär lika många kommer till länet inom ramen för sitt arbete som på sin fritid. Stockholm är en av världens största kongressstäder med 110 internationella möten under 2012. Länets medelbesökare stannar i 2,4 nätter, längst stannar campinggästerna. Tillväxtverkets statistik över kommersiella övernatt-

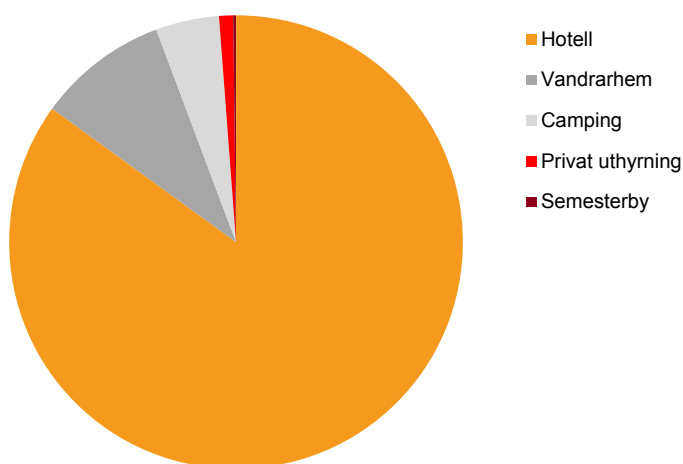

Diagram 24: Fördelningen av kommersiella gästnätter i länet 2012 – Utländska besökare.
Källa: Tillväxtverket.

ningar 2012 visar vilka boendeformer länets besökare väljer. De allra flesta övernattar på hotell eller vandrarhem, där hotellen dominerar stort. Nationella mönster märks i valet av boendeform. Besökare från Storbritannien, Norge och Danmark väljer nästan uteslutande hotell. De flitigaste camparna kommer från Polen, där närmare en tredjedel av de polska besökarna övernattade på campingplatser. Även tyskarna campar i relativt stor utsträckning. Vandrarhemmen lockar runt en femtedel av besökarna från Polen, Frankrike och Tyskland.

Storstadsupplevelser och naturen lockar

Av den nationella gränsundersökning som Tillväxtverket gör avseende utländska besökare till Sverige (IBIS) framgår att de flesta åker till Stockholm i första hand för att få en storstadsupplevelse. Shoppingutbudet är inte avgörande men väl på plats ingår shopping som en del i besöket. Flertalet tar del av Stockholms restaurang- och caféutbud. Flerdags- och privatresenärerna ägnar sig i större utsträckning åt sightseeing och museibesök än vad endags- och affärsresenärer gör. Av alla utländska besökare deltog 37 procent i någon form av sightseeing, 30 procent besökte en historisk byggnad och 27 pro-

cent ett museum. Av museerna drar Skansen störst publik, följt av Vasamuseet. 14 procent har ägnat sig åt någon form av utflykt eller aktivitet i naturen. Numera finns även båt- och cykelsightseingturer som en del i Stockholmskortets erbjudande. Intresset ökar för att på detta sätt upptäcka Stockholm och dess vackra omgivningar, som till exempel Kungliga nationalstadsparken.

Just naturupplevelser är det som de utländska besökarna i hög grad associerar med Sverige. Sverige ses som ett miljömässigt och socialt hållbart samhälle med en sund livsstil. God mat och design är andra områden som framträder i besökarnas bild av Sverige. Allra mest tänker man på Sverige som ett vänligt land med stor öppenhet och frihet.

Länsstyrelsen arbetar för att
Stockholmsregionen ska vara
attraktiv att leva, studera, arbeta
och utveckla företag i.

Adress

Länsstyrelsen i Stockholms län

Hantverkargatan 29

Box 22 067

104 22 Stockholm

Tfn: 08- 785 40 00 (vxl)

www.lansstyrelsen.se/stockholm